

VI TALAR OM HEDER

Hur kan vi hantera det hedersrelaterade våldet?

Centrum för våldsstudier

RÚNA Í BAIANSTOVU (RED)

VI TALAR OM HEDER
Hur kan vi hantera det hedersrelaterade våldet?

© Centrum för våldsstudier, Örebro universitet.

Titel: Vi talar om heder

Texter om våld, nr 2, 2022

Nummerredaktör: Rúna í Baianstovu

Huvudredaktör: Susanne Strand

Redaktion: Susanne Strand, Jennifer Bolmefalk

Illustratör: Pixie Flodhammar

Ansvarig utgivare: Kerstin Nordlöf

Tryck: Örebro universitet, Repro 11/2022

ISSN 2004–3775 (Print)

Innehållsförteckning

Förord.....	5
Nummerredaktörens förord.....	6
Min familj är inte den typiska hedersfamiljen.....	8
Emmie Särnstedt Gramnaes	
Jag är inte fel- en dialog om heder och homosexualitet	17
Hans Knutagård	
Segregationen, hedersnormerna och våldet.....	28
Rúna í Baianstovu	
Hederns söner.....	41
Jan-Magnus Enelo	
Att tala om heder med våldsutsatta på ett etiskt och socialt hållbart sätt.....	48
Ida Midnattssol, Emelie Trolin	
Tvingande kontroll i förskolans värld.....	57
Hanna Cinthio	
Heder i rätten.....	68
Johan Rosquist	
Hur refererar du till tidskriften i din forskning?.....	79

Förord

För att förstå, förebygga och förhindra våld, och då särskilt mäns och pojkars våld mot kvinnor och barn, så behöver vi tala och skriva om våldet ur flera olika perspektiv. Centrum för våldsstudier (CVS), vid Örebro universitet är en plats där forskare med olika vetenskapliga bakgrunder kan utbyta och tillsammans producera ny kunskap.

Syftet med Centrum för våldsstudier är att skapa förutsättningar för att forska på frågor som kan bidra till att vi når ett samhälle fritt från våld. För att göra detta samlar vi expertis inom forskning från olika discipliner på ett ställe och arbetar tillsammans.

Lika viktigt är det att kunskapen används, praktiseras och revideras. Därför är kontakterna mellan forskning och samhälle samt mellan akademi, politik och praktik absolut nödvändig. När praktiker lyfter frågor kan forskare ta vid, undersöka och systematisera svaren. Den kunskap som forskning genererar kan sedan återföras till professionella och ideellt verksamma praktiker inom olika sektorer i samhället.

Texter om våld är en populärvetenskaplig tidskrift där forskning presenteras på ett tillgängligt sätt för dig som vill läsa och lära dig mer om våld utifrån vad som ligger i forskningsfronten. Detta tredje nummer, Vi talar om heder anknuter till flera olika forskningsprojekt som pågår vid Örebro universitet.

Temanumret är framtaget av nummerredaktör Rúna í Baianstovu, lektor i socialt arbete. I numret finner du 7 artiklar som berör hedersrelaterat våld och förtryck ur olika aspekter.

Länsstyrelsen i Örebro län har med hjälp av yrkesverksamma inom flera organisationer tagit fram aktuella och intressanta ämnen. Forskare vid CVS har sedan utifrån sina respektive forskningsområden skrivit en populärvetenskaplig text med utgångspunkt i något av dessa ämnen.

Välkomna att kontakta oss med synpunkter, önskemål och förslag!

Tillsammans kan vi hjälpas åt att förhindra våldet!

Örebro 27 oktober 2022

Susanne Strand, forskningsledare för CVS

Nummerredaktörens förord

Hedersrelaterat våld och förtryck är ett allvarligt problem, ett brett begrepp och ett ojämnt kunskapsfält som spänner över mycket. Med det här numret av *Texter om våld*, berör vi några få aspekter av kunskapsfältet. Flera av texterna utgår från storstadskartläggningen *Heder och samhälle* som ni finner referenser till i flera av texterna och de flesta författarna har deltagit i kartläggningen med sina särskilda kunskaper och färdigheter. I *Vi talar om heder* har vi tagit fasta på möjligheten att ytterligare undersöka valda delar av kartläggningens kvalitativa och kvantitativa data. Vi har också passat på att bjuda in fler samarbetspartners till tidskriften och välkomnar rättssociologen Johan Rosquist och socialsekreterarna Ida Midnattssol och Emelie Trolin.

Behovet av kunskap om våldsutsattas egna berättelser är stort. Därför inleder vi med tre artiklar som tar sin utgångspunkt i våldsutsattas situation. Emmie Särnstedt Gramnaes har i *”Min familj är inte den typiska hedersfamiljen”* fördjupat sig i en våldsutsatt ungs kvinnas berättelse om våld och samhällets hjälpinsatser. Med texten *”Jag är inte fel”* ger Hans Knutagård insikt i en ung, asylsökande HBTQ-persons berättelse om sin utsatthet i hemlandet och i Sverige och kunskap om hur hans situation kan förstås och förklaras. Nästa text är *Segregationen, våldsnormerna och våldet* där undertecknad ger inblick i två unga kvinnors liv och genom dem även i några av de mekanismer som bidrar till att öka respektive minska våld: inneslutning och mobilitet.

I artikeln *Att tala om heder med våldsutsatta på ett etiskt och socialt hållbart sätt* ställer sig Ida Midnattssol och Emelie Trolin frågan hur socialarbetare inom socialtjänsten (och andra) kan kommunicera på ett inkluderande sätt. Det gör de genom att granska en kommuns samtalsmanual för hedersrelaterat våld och förtryck.

Den svenska bilden av pojkars position i hederskontexter är att de är förövre. Den bilden nyanseras av Jan-Magnus Enele i *Hederns söner* där han undersöker krav på oskuld och äktenskap som familj och släkt ställer på pojkar.

I artikeln *Tvingande kontroll i förskolans värld* belyser Hanna Cinthio några av de svårigheter och dilemman som förskolans personal i Malmö stad upplever i sitt dagliga arbete enligt en studie hon genomfört. I vardagspråket i Sverige idag används uttrycket hedersrelaterat våld för alla möjliga våldskontexter. Med rubriken markerar vi att det inte är solklart vilka sociala kontexter deltagarna i studien hänvisar till.

Den sista artikeln är *Heder i rätten* av Johan Rosquist. Med utgångspunkt i sin doktorsavhandling om hur rättssystemet och domstolarna hanterar frågan om hedersrelaterat våld och förtryck, ställer Rosquist frågan vad den nya lagstiftningen om ett särskilt hedersbrott kan komma att innebära.

Det är min förhoppning att vi med detta nummer kan bidra till praktikers insyn i forskning på det komplicerade fält som hedersrelaterat våld är.

Du som vill läsa mer hittar lästips efter varje artikel. Du hittar också en skattkammare på Nationellt centrum för Kvinnofrid (NCK) vid Uppsala universitet. NCK har regeringens uppdrag att höja kunskapen nationellt om mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer och har samlat mycket intressant forskning: www.nck.uu

Varmt tack till CVS styrgrupp för inbjudan att vara nummerredaktör för *Vit talar om heder* - CVS populärvetenskapliga tidskrifts tredje nummer. Särskilt tack till Susanne Strand, docent i kriminologi, Sofia Strid, docent i genusvetenskap och Maria Nyman vars språkkänsla påverkat flera av texterna.

Tack också till alla er som bidragit med er kunskap och engagemang i artiklarna, för era texter och för er fördragsamhet.

Örebro 27 oktober 2022

Rúna í Baianstovu
Filosofie doktor och lektor i socialt arbete
Forskningsledare för forskargruppen HeVoS, CVS

Emmie Särnstedt Gramnaes

Jag har en masterexamen i genusvetenskap och arbetar med forskning, utbildning och verksamhetsutveckling som rör genus, sexualitet och våld i nära relationer.

”Min familj är inte den typiska hedersfamiljen”

Den här artikeln handlar om Klara, som jag träffade för en intervju i en föreningslokal med flimrande lysrör och en doft av bränt kaffe, för snart fyra år sedan. Intervjun skedde inom ramen för en kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck som genomfördes 2017–2018 på uppdrag av de tre storstadskommunerna Göteborg, Stockholm och Malmö.

Intervjun ägde rum i en förort till en av dessa städer en sen, regnig eftermiddag i oktober, men för att bevara Klaras anonymitet kan jag inte säga vilken. Klara heter egentligen något annat men tycker själv namnet som hon använder är fint och neutralt.

I den här texten återvänder jag till intervjun med Klara för att utveckla några av *Storstadskartläggningens* resultat om hur *stereotyper* kan bidra till att våldsutsatta inte får rätt hjälp.

Enkelt uttryckt är *stereotyper* förenklade och nedsättande föreställningar om vissa samhällsgrupper. Ett exempel är när alla människor från ett visst land framställs som omoderna, ojämsställda eller våldsamma trots att de är mycket olika varandra och lever på helt olika sätt.

Hedersstereotyper

Det finns en rad stereotyper som handlar om just hedersrelaterat våld och förtryck. Sinnebilden av våldets offer är en ung, muslimsk, heterosexuell kvinna med bakgrund i Mellanöstern eller Nordafrika som förtrycks av sin pappa och sina bröder. Hon förväntas vara svag, undergiven och tyst. *Storstadskartläggningen* visar att det är mer sannolikt att en person som lever upp till den bilden blir sedd, trodd och får rätt hjälp. Däremot riskerar bland andra äldre, pojkar och män, hbtq-personer samt kvinnor som inte passar in i bilden av det undergivna offret att osynliggöras och misstros.

Dessutom finns föreställningar om att alla män från Mellanöstern och Nordafrika utövar hedersrelaterat våld och förtryck mot sina systrar, fruar och barn. De är sammankopplade med negativa föreställningar om muslimer, som framställs som våldsamma, omoderna och ojämsställda. *Storstadskartläggningen* visar att det bidrar till att många barn och unga undviker

att söka hjälp därför att de är rädda för att de själva och deras familjer ska svartmålas och behandlas orättvist.

Hedersstereotyperna skapar alltså en snäv och felaktig bild av vilka som kan utöva och utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck och gör det svårare för utsatta att söka och få hjälp. Och det är just viljan att motverka detta som motiverar Klara att delta i *Storstadskartläggningen*.

- Min familj är väl inte den typiska hedersfamiljen, inleder hon, och det kanske var därför allt blev så konstigt.

- Vill du berätta lite om vad du varit med om? frågar jag.

Jag försöker låta avspänd och saklig så att hon ska få en känsla av att jag kan ta emot berättelsen, men samtidigt mjuk och personlig för att visa förståelse för att det är svårt att dela såriga erfarenheter med en främling. Klara gör en snabb och trevande sammanfattning med andan i halsen:

- När jag var yngre var jag kär i en kille och han var kär i mig. Men vi kunde inte vara med varandra för vi kom inte från samma land eller samma kultur och det blev en jättestor grej av det lilla, liksom. Så det slutade med att jag fick flytta hemifrån och vi fick inte träffas mer. Jag bodde på ett skyddat boende ett litet tag och sen bodde jag på ungdomshem, och sen efter det har jag liksom klarat mig själv.

En relativt fri uppväxt

Vid intervjutillfället är Klara i tjugooårsåldern. Hon berättar om en relativt fri uppväxt i en romsk-serbisk familj med muslimsk tillhörighet. Familjen är modern och välintegrerad i jämförelse med andra romska familjer hon känner till, men hon tycker illa om den ojämställdhet som råder i den större släktgruppen och bestämmer sig redan som barn för att gifta sig med en icke-rom.

- Flera män i släkten hade redan gift sig utanför gruppen, så jag trodde inte att det skulle bli ett problem, säger hon, och slår ut med händerna framför kroppen.

Hon ser förvånad och besviken ut. Det är som om insikten om att de regler som gällde männen i släkten trots allt inte gällde henne själv kommer tillbaka med full kraft i det lysrörsflimrande samtalsrummet.

- Det är klart att jag visste att det fanns regler, att jag skulle vara oskuld tills jag gifte mig och så, men förutom det var det liksom inget särskilt, säger Klara om sin ungdomstid. Jag fick ändå gå ut, jag fick träffa kompisar, alltså, jag kände aldrig att jag var begränsad. Så det här kom som en chock faktiskt, allt det här som hände.

Hennes skolgång och framtida utbildning uppmuntrades, särskilt av fadern, som såg framför sig att hon kunde bli en tillgång i familjeföretaget. Klara var studiemotiverad och såg ljus på framtiden:

- Jag presterade bra i skolan och ville bli jurist.

Relationen till en pojkvän uppdragas

Som sjuuttonåring blir Klara tillsammans med en kille med arabisk bakgrund. De är inställda på att gifta sig med familjernas goda vilja, men till en början håller Klara relationen hemlig. En dag hittar Klaras mamma ett av pojkvännens klädesplagg i Klaras väska. En händelsekedja som förändrar Klaras liv för alltid inleds.

Klaras bror hämtar Klara på jobbet:

- När jag kom hem var alla persienner stängda och jag fick sätta mig ner vid bordet och då förstod jag att de hade fattat.

Klara förhörs om förhållandet. Hon skäms eftersom hon aldrig tidigare har pratat med sin familj om sex som är ett tabubelagt ämne. Nu blir hennes kropp och sexualitet plötsligt föremål för hela familjens intresse: är hon fortfarande oskuld? Ingen ser henne i ögonen.

Mamman, pappan och bröderna diskuterar sinsemellan vad som ska hända med henne. Hon får bo hos en av bröderna tills vidare.

- Jag har lite svårt att prata om det, jag vill helst inte säga det, lägga upp det på det sättet, säger Klara och hennes ögon blänker till. Men jag blev ju misshandlad den dagen när jag kom hem från jobbet och det var också en jättestor chock för jag har aldrig blivit det tidigare och aldrig trott att det kommer hända mig. Och jag är den tjejen som står upp för mig själv, alltså, jag vet att det är många tjejer med utländsk bakgrund som är ganska tysta och typ inte vågar, men jag har alltid vågat säga ifrån och jag kommer alltid att göra det. Rösten spricker men hon harklar sig, ser beslutsam ut och fortsätter.

Hon berättar om en sen kväll när hon ligger vaken och hör sin bror prata i telefon. Samtalet handlar om att hon ska skickas till Danmark för att göra en oskuldskontroll – en förnedrande tanke hon inte kan stå ut med. Hon gör genast flyktplaner som hon iscensätter redan på morgonen. När brodern går till gymmet och hans fru gör ett ärende lämnar hon lägenheten.

- Senare fick jag reda på att de egentligen inte ville göra det, de ville bara skrämma mig. Men jag gick på det ju, så det var därför jag rymde. Och jag vet att man inte kan se sådant egentligen, men...

Klara vänder sig till socialtjänsten och placeras i skyddat boende. Trots att det strider mot reglerna får hon behålla sin telefon och familjen ringer konstant. Efter en dag går hon hem för att ordna upp situationen.

Släkten kräver åtgärder

Hittills har konflikten utspelat sig inom Klaras kärnfamilj, men efter vistelsen i skyddat boende involveras Klaras farbrors familj och släkten i Sverige och Serbien. Klara säger att det leder till att hennes pappa agerar mer kraftfullt än han egentligen vill. Pappan håller inte särskilt hårt på traditionerna, men hans försörjning och anseende är beroende av vad den större släktgemenskapen tycker om hans förmåga att kontrollera sina barn.

Farbrodern och hans familj pressar alltså Klaras pappa till att upprätthålla hedersnormer som han själv inte delar. Det är logiskt inom ramen för hederskulturen där pappans handlingar påverkar farbroderns och resten av släktens anseende. Klaras oskuld är inte längre en privatsak inom kärnfamiljen utan påverkar hela släktens status i den större, romska gemenskapen. Det är därför farbrodern är så mån om att pappan ska visa att han kan och vill bestraffa normbrott.

Klaras och pojkvännens familjer anordnar tillsammans ett antal större förhör med dem båda. I vissa av dem deltar Klaras farbror i pappans ställe. Pojkvännen manipuleras till att erkänna att de har haft sex. Det leder till att han isoleras i hemmet. Klara blir slagen, hotad och kränkt.

Situationen förvärras ytterligare när ett kriminellt gäng i bostadsområdet tar rollen som medlare mellan familjerna. Klaras familj vill att ungdomarna gifter sig, men pojkvännens familj går inte med på att deras son gifter sig med en rom. Precis som Klara är han ambitiös, lyckas väl med sina studier och familjen har stora förhoppningar om honom. Klara är helt enkelt ett dåligt parti på äktenskapsmarknaden.

- För att jag var rom alltså, zigenare, vem vill ha en zigenare liksom?

Gängmedlemmarna hotar med att skjuta dem båda om de fortsätter träffas. Klara låter sig inte skrämmas men pojkvännen kan inte stå emot sin familj. Han drar sig undan Klara.

Under någon månads tid utstår Klara hjärtesorgen och familjens kränkningar. Familjen planerar att gifta bort henne, vilket får henne att fly på nytt och kontakta socialtjänsten. Under några års tid placeras hon i olika skyddade boenden, ett ungdomsboende och till sist en övningslägenhet.

Vid intervjutillfället lever Klara med sin nya pojkvän, läser upp gymnasiebetygen på folkhögskola och har en sval men fungerande kontakt med

sin familj, som inte utgör någon fara för henne. Hon beskriver sig själv som utstött ur den romska gemenskapen, vilket innebär att familjen inte längre förväntas bestraffa hennes normbrott. Men utstötningen är i sig ett exempel på en för Klara mycket kännbar bestraffning som innebär att hon går miste om relationer, familjeband och hela förankringen i den språkliga, etniska och kulturella grupp hon vuxit upp i. Nu när hon inte längre tillhör sin familj har hon heller ingen plats i den större, romska gemenskapen.

Otillräcklig hjälp från samhällets sida

Klara är kritisk tillsamhällets insatser. Under intervjun återkommer hon till den första placeringen i skyddat boende som misslyckades på grund av att hon fick ha kvar sin telefon och därmed kunde utsättas för familjens påtryckningar.

Hon är lika kritisk till vistelsen i ett ungdomsboende där de flesta var kriminella och missbrukare. Hon erbjöds alkohol och narkotika på boendet och i den övningslägenhet hon sedan fick dela med en tjej därifrån, men tackade nej eftersom hon förstod att hon skulle kunna bli beroende. Hon beskriver det som en slump att hon inte drogs in i missbruk.

- Om jag hade varit mer lättpåverkad hade jag kunnat vara knarkare idag, alltså. När jag blev utslussad till en lägenhet bodde jag med en annan tjej och hon missbrukade varje dag. Och jag kunde lika väl ha gjort det, jag blev erbjuden flera gånger men jag ville inte ta någonting, för jag visste att om jag började skulle jag inte kunna sluta.

Dessutom kände sig Klara motarbetad av personalen på boendet. De verkade tycka att hon var jobbig när hon ville prata om vad hon varit med om och bestraffade henne när hon uttryckte ilska. När hon sedan kom till övningslägenheten var det förbjudet att ta hem vänner och sova över hos andra. Om personalen misstänkte att hon bröt mot reglerna kunde de när som helst vända upp och ner på lägenheten och söka igenom hennes tillhörigheter. Klara påpekar att hon hade behövt få umgås fritt med jämnåriga eftersom hon ju skiljts från sin familj, sin pojkvän och sina vänner. Hon hade bytt skola, bostadsort och kände sig ensam.

- Jag rymde för att inte bli begränsad, men sen blev jag ändå begränsad av personalen, säger hon och ser uppgiven ut.

När Klara söker hjälp möts hon alltså av stränga regler och bestraffningar som varken är lämpliga eller nödvändiga för hennes del. Det beror förmodligen på att de andra på boendet är kriminella och missbrukare och samma regler måste gälla för alla. Men Klara själv har ingen problematik som motiverar hårda tag utan sköter skolan och sitt extrajobb på café

samtidigt som hon försöker hantera sina känslor av chock, skam och sorg helt på egen hand. Det är tydligt att den hjälp hon får är både otillräcklig och illa anpassad efter hennes verkliga behov.

Inget känslomässigt stöd

Klaras ögon blänker till när hon berättar om de kränkningar hon utstått. Vid några tillfällen spricker hennes röst, men när jag frågar om hon vill ta en paus harklar hon sig genast och fortsätter berätta. Det märks tydligt att en känslostorm pågår under hennes lugna yta.

- Fick du någon hjälp att bearbeta vad du varit med om? frågar jag och tänker på det hon sagt om att personalen på ungdomsboendet verkade tycka att hon var jobbig när hon ville prata om sina upplevelser.

- Nej faktiskt inte, svarar Klara när hon tänkt efter en stund. Jag vet att de är socionomer de som jobbar där, och visst, man hade möten ibland men det var mest praktiska grejer. Klart man pratade med dem någon gång, men det kändes som att man var jobbig om man pratade om det hela tiden. Men det var inte så att en gång i veckan så går du till den här kuratorn och så får du prata, det var faktiskt inte så. Jag fick typ själv anstränga mig för att få kontakt med BUP och då fick jag prata med en kurator. Men det här var ingenting de hjälpte mig med.

Hon tror själv att hennes förmåga att ta sig samman och visa upp en behärskad yta påverkade socialtjänstens uppfattning om vilket stöd hon behövde. Hon uppfattade det som att de tog för givet att hon skulle klara sig, men själv hade hon önskat betydligt mer känslomässigt stöd.

Skolgången blir lidande

Det Klara är mest besviken över några år efter att turbulensen lagt sig, när vi träffas i det lysrörsflimrande samtalsrummet, är att ingen brydde sig om vad hon ville med livet. För henne själv var skolgången mycket viktig eftersom hon planerade att bli jurist, men hon fick inget stöd för att fullfölja gymnasiet. När hon avbröt sina studier och bytte skola i skam och panik fanns ingen där som ifrågasatte beslutet.

- Det blev så konstigt med skolan. Jag gick på en jättebra skola som hade bra rykte och när dom visste om allt det här ville jag byta skola. Det var inget så här: ”Men varför, är du säker? Vi kan ge dig extrahjälp!” Jag hade lite högre frånvaro när allt det här hände, så jag vet inte om det var därför, men jag hade fortfarande bra betyg. Så jag kände inget stöd från skolan och jag kände inte heller att socialtjänsten var så engagerad i min skolgång. Och

visst, sen blev jag över arton och då har man ju själv ansvar. Men jag kände inte att socialtjänsten brydde sig så mycket om min skola, faktiskt.

Klara önskar att socialtjänsten hade träffat hennes lärare så att de hade förstått att hon var ambitiös och hade mått bra av att stanna i skolan trots impulsen att fly därifrån. Hon menar att hennes socialsekreterare var helt fokuserad på att få henne att återförenas med familjen där han ansåg att hon hörde hemma eftersom hon var ung, kvinna och rom. Hon fick känslan av att han inte såg högre utbildning som ett alternativ för henne.

- Han ville så gärna att jag skulle gå tillbaka till min familj, säger Klara. Ibland kände jag att han inte riktigt var på min sida, utan mer att han var en av dem.

Hon fick intrycket att socialsekreteraren haft värre hedersfall i mer typiska hedersfamiljer och därför ansåg att det bästa för henne var att återförenas med sin familj som han uppfattade som välfungerande.

Klara får alltså hjälp med akut skydd när hon flyr från familjen men inte med långsiktiga beslut som hjälper henne bygga upp ett självständigt liv.

Hedersstereotyperna i Klaras fall

Låt oss nu beakta hedersstereotyperna i förhållande till Klaras fall. Vi kan naturligtvis inte veta säkert om de har påverkat den hjälp hon fått men det finns flera saker som är intressanta att reflektera kring.

Klara konstaterar att hennes familj inte är den typiska hedersfamiljen. Hon berättar om en relativt fri uppväxt. Familjen är framgångsrik och delaktig i det omgivande samhället. De har ursprung i ett europeiskt land och har bott i Sverige i tjugofem år. Pappan är trevlig, bildad och modern och passar inte in i bilden av den våldsamma familjefadern som håller sin fru och sina barn i ett järngrepp. Det har aldrig förekommit våld i familjen.

Det är dessa omständigheter som gör att Klara blir så förvånad när hedersnormerna i den större släktgemenskapen slår till med full kraft i hennes eget liv. Hon har visserligen varit medveten om att hon förväntas vara oskuld tills hon gifter sig, men hon har inte räknat med risken att bli misshandlad, utsätts för oskuldskontroll och giftas bort. Det kan förstås hända att den frihet Klara upplevt kommer sig av att hon faktiskt aldrig har utmanat hedersnormerna. Hon har varit familjens stolthet, sin pappas ögonsten och skötsam i allt – tills hon bryter normerna, ertappas och bestraffas.

Kanske bidrar den skenbara frihet Klara vuxit upp med till att socialsekreteraren uppfattar familjen som välfungerande och vill få till en återförening trots att Klara misshandlas och hotas. Pappan framstår ju inte som en

våldsam hustryrann utan är värtalig och trevlig. Om det stämmer bidrar hedersstereotyperna till att osynliggöra Klaras utsatthet och verkliga behov.

Till saken hör att Klara själv inte lever upp till sinnebilden av hedersvåldets offer. Hon framstår inte som svag, kuvad och undergiven utan driftig och talför. Det kan ha bidragit till att socialtjänsten inte förstod hennes behov av praktiskt och känslomässigt stöd. Det är dessutom möjligt att stereotypa föreställningar om att unga, romska kvinnor hör hemma inom familjen spelar in i socialtjänstens ointresse för Klaras utbildning.

Klaras fall visar hur viktigt det är att förstå att hedersrelaterat våld och förtryck förekommer i till synes välfungerande familjer. Risken för våld beror nämligen inte bara på kärnfamiljen utan slakten och det större hederssammanhanget. Tidigare forskning visar att det kan bli farligt om myndigheterna betraktar hedersrelaterat våld och förtryck som en konflikt inom kärnfamiljen och försöker medla mellan familjemedlemmarna utan att ta hänsyn till att många personer är inblandade och utövar påtryckningar. I Klaras fall är farbrodern drivande och ett kriminellt gäng blandar sig i. Relationerna inom kärnfamiljen och pappans inställning till våld och förtryck är inte det enda som spelar roll.

Om våldsutsatta ska få rätt hjälp måste vi skapa djup kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck som hjälper oss se igenom stereotyperna.

Att läsa om hedersrelaterat våld och stereotyper

Baianstovu, R., Strid, S., Cinthio, H., Särnstedt Gramnaes, E. & Enelo, J-M. (2019). *Heder och samhälle. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar*. Örebro: Örebro universitetet. Social Work Studies.

Baianstovu, R. & Särnstedt Gramnaes, E. (2021). *Vägar ut och vägar in: Hedersrelaterat våld och förtryck och kvinnors etablering i arbetslivet*. Rapport. Stockholm: MUCF

Baianstovu, R. (2017). *Heder: Hedersrelaterat våld, förtryck och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur AB.

Hans Knutagård

Jag är socionom och universitetslektor i socialt arbete vid Lunds universitet. I drygt 40 år har jag arbetat inom området socialt arbete, både praktiskt och akademiskt, såväl nationellt som internationellt. Min pågående forskning handlar om socialt arbete och sexualitet, med speciellt fokus på mäns och hbtq-personers utsatthet när det gäller sexuellt våld.

Jag är inte fel – en dialog om heder och homosexualitet

En kväll i november 2017 besökte jag en förening i en svensk storstad. Verksamhetsledaren hade hjälpt mig att få kontakt med besökare som ville förmedla sina livsberättelser. Jag arbetade med intervjuer som ingick i en undersökning av hedersrelaterat våld och förtryck i Sveriges tre största städer. Därför satt jag i det välbesökta kafferummet bland unga män som migrerat till Sverige för att söka asyl från förtryck och förföljelse på grund av sexuell läggning.

Jag bredde en ostsmörgås, tänkte på de utsatta pojkar och män jag mött genom åren i mitt jobb som socialarbetare och den utsatthet jag själv upplevt, under det jag väntade på Nasif. En artonårig homosexuell afghan som hade kommit till Sverige två år dessförinnan och väntade på Migrationsverkets utdragna besked om uppehållstillstånd.

När han dök upp lämnade vi sällskapet och satte oss på varsin sida av en diktafon i ett spartanskt inrett kontor där vi kunde prata ostört. Nasif är en av tolv migrerade män, som jag intervjuade för undersökningen. Han heter något annat i verkligheten.

Hur texten kommit till

För den här populärvetenskapliga artikeln har jag konstruerat en dialog mellan Nasif och mig. I verkligheten gick vårt samtal alltså inte till på det sätt som berättas här. Dialogen är en fiktiv skapelse som syftar till att åskådliggöra ett aktuellt problem med hjälp av två röster. I texten står Nasif för de erfarenhetsbaserade inslagen och forskaren Hans, alltså jag, för de mer teoretiserande inläggen. Nasifs repliker är hämtade från intervjun jag gjorde med honom. Nasifs utsagor återges ordagrant, men vissa meningar i början och i slutet av citaten har lagts till för att skapa illusionen av ett pågående

samtal. Forskaren Hans repliker har jag skrivit efteråt för det här sammanhanget.

Intervjun som jag gjorde 2017 genomfördes på engelska. Den föreliggande svenska översättningen godkändes av Nasif i januari 2022.

Överlevare

Hans: Nasif tack för du vill prata med mig om heder. När jag växte upp på femtiotalet i Sverige talades det sällan om heder och om det gjordes koppelades heder i så fall mer till att tala sanning, stå vid sitt ord och vara ärlig – att vara en hederlig människa, aldrig ihop med våld och förtryck.

Nasif: Hans, tack för du vill höra min berättelse. Jag har växt upp med heder hela mitt liv, men jag har också varit utsatt för annat förtryckande våld, på grund av min etnicitet. Hedersvåld, med sin överdrivna kontroll, har jag först mött när jag av andra ansetts gått över gränsen för vad min gemenskap anser vara rätt eller fel och när jag inte tillhört rätt gemenskap.

Hans: Kan du förklara det lite närmare?

Nasif: Ta exempelvis det faktum att jag är hazar från Afghanistan. Som grupp har vi blivit förtryckta och utsatta för våld av den största etniska gruppen där, pashtunerna som är sunnimuslimer för vi betraktas inte som tillräckligt rena utifrån deras hederskodex. Det var därför mina föräldrar flydde till Iran när jag var ett år. Det är lättare för oss att bo där då vi både pratar en dialekt av persiska, dari, och är shiamuslimer. Trots detta ser iranierna ner på oss, nästan hatar oss, och utsätter oss för kränkningar och våld utifrån sin hedersnorm, exempelvis tar de en del av lönen, vi får inte den hjälp vi behöver med mera. Ändå går det lättare att hitta möjlighet att överleva i Iran än i Afghanistan. Förstår du?

Hans: Du menar alltså att hedern du mött handlar mycket om att tillhöra en speciell grupp av människor eller en gemenskap som hjälper varandra och bevakar sitt territorium utifrån en speciell norm. De som inte tillhör gemenskapen är orena eller om individen vanäras gruppen drar individen skam över den och måste lämna den eller dö? Att det var samma i båda länderna fast på olika sätt utom om det vi ska prata om, att vara homosexuell?

Nasif: Helt rätt.

De ser mig som en sopa, inte den människan jag är

Hans: Du är ju homosexuell. Hur är det att vara homosexuell i en sådan omgivning?

Nasif: Låt mig illustrera det med hur jag upplevde det i Iran. Vi jobbar för att köpa mat, till exempel mjölk, ägg och så vidare. Efter det att vi ätit upp maten, vad händer då? Resterna samlas ihop som sopor. Vad gör vi med soporna? Vem är ansvarig för dem? Vem påminner familjen om att slänga soporna? Den personen som är ansvarig, min mamma eller pappa. Vem är ansvarig för att slänga soporna som samlas på gatan? Ytterst regeringen. Om någon i familjen inte slänger soporna, vad händer då? Först tvingar släkten familjen att göra det. Om inte det går kommer grannarna att meddela polisen och till slut regeringen för familjen får inte ha sopor hemma en längre tid.

Jag är precis som sopor för dem där i Iran. De andra människorna ser på mig precis som sopor. Även om en person har fördrag med mig, kan andra inte förlåta mig. Jag kan ha ett värde och få leva bara om de tror att jag inte är en sopa. Till exempel i mitt land och för de människorna där betyder det att vara homosexuell att man är en ingenting. Att vara homosexuell är precis som att vara en sopa. När du köper mjölk och efter du druckit upp den slänger du paketet. Jag är så att säga mjölk tills de förstår att jag är homosexuell. Då betyder det att jag inte längre är mjölk, inte längre människa. Det handlar till exempel inte om de juridiska lagarna. De ändras år från år. Det kommer en ny lag för att samhället behöver den lagen. Däremot är lagen för homosexuella alltid densamma, likadan som från början. Homosexuell – det betyder en farlig sak i mitt hemland.

Hans: Du menar alltså att lika värdefull du är som mjölk, lika värdelös blir du som homosexuell, till och med något som måste avlägsnas. En socialantropolog hävdade att i de hederskulturer han hade undersökt straffades inte kvinnorna för de dragit skam över familjen utan i stället dödades de eftersom de representerar ett levande bevis att mannen blivit vanhedrad. Skulle du som homosexuell vara ett sådant vanhedrande exempel som behövdes dödas?

Nasif: I mitt land Afghanistan och i Iran är det på något sätt så att när folk förstår att jag är homosexuell så börjar allt. Det betyder att livet är slut för mig. Folk anser att jag inte borde ha fötts från början. Folk tror att jag inte får gå på marken för att jag är en stor synd på jorden och med varje steg

som jag tar gör jag jorden smutsig. Då måste jag så fort som möjligt tas bort. Folk tror att Gud är irriterad för jag fortfarande lever och de måste därför lyda honom och göra honom glad genom att döda mig. De tror att djävulen gått in i min kropp och att jag är annorlunda än dem. Därför vill de direkt döda mig och snabbt avsluta Guds uppdrag (gör citattecken med fingrarna), eftersom jag är farlig för dem.

Hans: Och vad tycker din familj om detta?

Nasif: Min familj tror på detta och tar ansvar för att ta bort sopor från sitt hem. Alltså mig! Men jag är deras barn. Varför ska de döda mig? För att de tror att jag är fel för att de fått sådan information från sina religiösa ledare, även om de inte vet varför Gud vill det. Därför flydde jag ensam hit till Sverige och lämnade familjen kvar i Iran.

Hans: Det är gripande det du berättar. Får jag komma med ett teoretiskt perspektiv på detta. Alla teorier har sina grundbegrepp och även den teorin jag arbetar utifrån baserad på de ryska psykologerna Vygotskijs, Lurias och Leontievs arbeten, nämligen begreppet verksamhet. På så sätt för teorin in något som är en helt ny infallsvinkel ännu i dag genom att hävda att vi möter andra människor och omvärlden omkring oss genom att delta i verksamheter. Dessutom är deltagandet i verksamheter en förutsättning för att kunna kommunicera med andra människor, endast då är vi i ett kommunikationsförhållande med varandra.

Nasif: Då är vi nu i en verksamhet när vi pratar med varandra!

Hans: Stämmer och som du berättade innan om alla de olika nivåerna som var tvungna att ta ansvar för soporna är varje verksamhet delar av ett större verksamhetssystem och så vidare. Som en lök. Den har många olika skal men alla tillhör de löken. I varje verksamhet finns dessutom en kravstruktur eller ett skript som vi måste följa för att så att säga överleva i den verksamheten. För att leva upp till den skaffar vi oss handlingskompetenser, det som gör oss i stånd till att handla.

Nasif: Som att jag behövde lära mig att uppföra mig heterosexuellt för att undgå att bli upptäckt. Att jag hela tiden var tvungen att gömma min identitet och spela den roll som accepterades i det samhället. Hans, det betydde

för mig att jag var tvungen att döda mig själv för den jag är för att kunna överleva. För hur länge? Tills jag trodde själv att jag var död på riktigt.

Hans: Det är en kraftfull process. Teoretiskt sett blir allas kroppar disciplinerade till heterosexualitet av samhället. Tänker vi på det sättet blir din utsatthet och våldets ständiga närvaro tydligare. Det betyder att alla – samtliga i din familj – lever under hederskodexen, precis som du sa men något vi ofta glömmet i det sociala arbetet. I en norsk forskning intervjuades heterosexuella pojkar från familjer styrda av strikt hederslogik. Pojkar som vi ibland tror inte är påverkade av familjens normer därför vi möter dem utanför hemmet. En pojke som intervjuades förklarade motsägelsen av att leva i två skilda kulturer med att säga att när han var på stan var han kung, medan hemma var han en valp, utsatt för hederns sociala kontroll. Det är alltså inom denna begränsade sfär som även du som homosexuell existerar. Det är här du känner att du är fel och inte har någon rätt att leva.

Allas ansvar

Hans: Kravstrukturen att vara fientlig mot homosexuella finns inte bara i familjeverksamheten utan i alla verksamhetssystem som är involverade i varandra, som du beskrivit. Dessutom menar jag att människor som deltar i samma typer av verksamheter och löser samma typer av uppgifter kommer att ha samma språkliga verktyg som tillhandahålls av samhället. Alltså genom att använda samma språkliga verktyg kommer de att tänka på samma sätt. Människor blir därför socialiserade till att tänka och handla på samma sätt – att homosexualitet är något fel, samtidigt som detta även blir en del av deras personlighetsutveckling. Vi utvecklar nämligen under hela vårt liv vår personlighet samtidigt som vi socialiseras in i samhället genom deltagande i verksamheter. Låter det förståeligt?

Nasif: Försöker du teoretiskt förklara att för att min familj, släkt, tradition och religion definierar homosexualitet som något avskyvärt har alla ett ansvar för att sopor avlägsnas? Rätt och fel har bestämts sedan länge i mitt land, mitt samhälle och min familj. Om hela världen säger att vi är också människor och har rätt att leva tror de att hela världen har fel och att vi måste dödas. Ingen vågar säga att en homosexuell har rätt att leva för att då ska den personen dödas. Är det kravstrukturen?

Hans: Ja, jag ser det alltså inte som något individuellt problem, utan alla i gemenskapen har ett ansvar för detta oberoende tid och plats. Eftersom du

är en social varelse kan du inte förhålla dig till din miljö som något utanför dig, utan du lever alltid i den. Precis som att barn inte lever *med* våldet i familjen utan lever *i* våldet. Därför kan vi säga, att det sker en kontinuerlig produktion av lidande i en våldsverksamhet som du har levt i.

Nasif: Det förklarar ju varför jag mår så dåligt men också varför jag upplever samma fientlighet och våld här i Sverige som i Iran av mina landsmän.

Hans: Exakt! Du beskriver ju själv det som att alla som innefattas i gemenskapen har ett ansvar för att hålla rent oavsett var individen befinner sig. Det betyder väl att när du promenerar på en gata här i Sverige och möter en landsman som uppfattar dig som homosexuell har den mötande mannen en plikt – en slags universell jurisdiktion – att ta bort denna sopa? På så sätt blir du som homosexuell man aldrig neutral utan alltid ett legitimt villebråd för våld.

Nasif: Det stämmer precis vad du säger. Hade jag varit tjej och träffat en oren man, en som inte tillhör gemenskapen, hade jag varit skamfull då och behövt avlägsnas från gemenskapen eller komma tillbaka till den. Men jag hade inte varit skamfull hela tiden vilket jag nu är som homosexuell.

Paradoxen – möjlighet till utnyttjande

Nasif: Men det finns en paradox i den starka homofientligheten i gemenskaper med hederskodex.

Hans: Hur menar du då?

Nasif: Till exempel när jag var i Iran sa jag bara en gång att jag var homosexuell till en arbetskamrat på jobbet eftersom jag trodde han var också det. Efter det blev det mycket farligt. Efter att jag hade sagt det säger han till mig: Om du inte ger mig halva din lön säger jag till andra att du är homosexuell. Jag tvingades att ge honom halva min lön och ibland dessutom göra mycket dåliga saker med honom.

Hans: Som vad då?

Nasif: Det som han ville. Ha sex på olika sätt, oralt, analt. För han vet vad som händer med mig om jag inte gör så. Han skulle kunna säga det till min

familj och andra människor. Jag tvingades att göra det med honom, måste göra det, annars kunde jag dö. Kanske inte han dödar mig, men andra kan.

Hans: Homofientligheten kan med andra ord utnyttjas beroende på vilken position individen har?

Nasif: Ja det finns förtryckande strukturer som beror på klass, etnicitet och så. I Afghanistan spelar rättvisa ingen roll. Jag kan göra allt om jag har makt, om jag har pengar. Men till exempel en vanlig familj och vanliga personer, som jag, kan inte göra något alls. En ledare, till exempel en imam, kan ha sex med pojkar eller kvinnor, allt som han vill för att han är imam. Han säger nej, jag gör inte så och alla tror på vad han säger. Men om jag säger nej, jag är inte gay och om en ledare säger du är gay då är allt slut. Hur ska jag förklara det? Till exempel händer det många gånger att en imam ber en kille om att ha sex med honom. Om den killen säger nej till imamen, säger imamen: Om du säger: jag vill inte då säger jag till exempel att du är gay, att du gjort fel, gjort något farligt. På så sätt tvingas den killen att acceptera imamens krav. Förstår du vad jag menar? Det finns ingen lag för alla i Afghanistan. Därför händer det så mycket, imamen eller någon annan som har makt, en krigsherre, ber om att ha sex med en vacker pojke. Det händer många gånger, men det är ingen som berättar om det.

Utsatthet i Sverige

Hans: Så fruktansvärt att bli utnyttjad på det sättet. Har du upplevt någon liknande utsatthet på grund av din homosexualitet under din tid i Sverige?

Nasif: Inte alla svenskar accepterar och respekterar homosexuella, men de är inte så farliga. Jag är försiktig när jag går ut och går inte till vissa stadsdelar överhuvudtaget. Jag behöver inte berätta för andra – Jag är homosexuell – för de ser det på mitt utseende och på olika andra sätt kan de förstå. De tycker inte om mig längre. De pratar inte mycket med mig. Det är inte alla svenskar, bara ibland, men alla afghaner och iranier jag träffat är så. När de förstår att jag är homosexuell är allt slut, all kontakt. Har jag tur slår de mig inte, det är mycket bra.

Hans: Hur är det på ditt boende? De tar ju emot homosexuella och är HBTQ-certifierade.

Nasif: Låt mig berätta hur det kan gå till utan kännedom från de svenska myndigheterna. Jag älskar alla människor, men det betyder inte att jag har sex med alla människor. En kille på förläggningen där jag bor nu tror inte på det och säger hela tiden: come fuck me, come fuck me. Hela tiden, när han ser mig säger han: come fuck me på mitt boende. Jag bor på ett boende med sjuttio rum och det finns bara ett kök. Det köket är till för alla. Det ger ingen bra känsla när andra är där och han säger så och då vill de andra också, men de vågar inte säga det där, men sedan. Hur tänkte socialtjänsten där?

Hans: Här berör du några viktiga punkter. Som jag ser det är hedersvåld i Sverige främst ihopkopplat med muslimska kvinnor i patriarkala gemenskaper med en ortodox hederskodex. Pojkar och män blir inte synliga som utsatta fastän de tillhör systemet lika mycket som jag nämnde innan. HBTQI-individer finns med, men dras över en kam och jämförs med utsatta flickor eller kvinnor. Du har ju själv visat på tjugofyra timmars sopan oavsett var den finns, som alla har en förpliktande uppgift att avlägsna trots personen inte tillhör familjen eller släkten. Därför kan jag hålla med dig utifrån de intervjuer jag hittills haft med homo- och bisexuella män att de blir fortfarande utsatta i Sverige på grund av okunskapen och naiviteten hos de som arbetar med dessa frågor.

De ser mig som en sopa, men nu vågar jag sakta öppna ögonen

Hans: Men hur har det påverkat dig?

Nasif: När jag förstod jag var homosexuell då började allt och jag hatade mig själv. Ingen ville att jag skulle leva, träffa mig eller prata med mig. Jag har känt mig som en sopa, fel och oren. Den här föreningen Homan som vi är hos nu är speciell för mig. I Iran kände jag inte till någon grupp som samlade homosexuella för att ta en kopp kaffe och där du kunde berätta om dina känslor. Tidigare trodde jag att det var fel på mig. Om jag i mitt hjärta tycker om en kille, säger mina tankar att det är *fel* (med betoning samtidigt som han argt hötter med pekfingret). Alla säger till mig det är *fel*. Gud säger till mig *det är fel*. Min familj säger till mig *fel*. Alla i släkten säger till mig *fel* – därför tror jag också att det är fel på mig. Kanske är jag fel? Jag kan inte, i mitt land, till exempel krama en kille, pussa en kille, för då kommer människorna att döda mig. Därför de tror det är fel på mig. Det innebär att jag hade tappat mitt självförtroende och rätt till att leva. Men när jag kommer hit och jag träffar andra homosexuella, som upplevt samma

sak som jag, förstår jag långsamt, långsamt och känner sakta att *jag inte är fel*. För det finns andra människor precis som mig. Därför är den här föreningen jag tillhör viktigt för mig för att jag kan känna igen mig.

Hans: Du beskriver på ett fantastiskt sätt den process som skapar vår självbild samtidigt som vi socialiseras. Vi internaliserar det som människor omkring oss pratar om och därför hamnar du i en kontinuerlig diskussion med en annan röst inom dig. Därför beror det på *vad* som kommunicerats, vilka normer och värderingar, i de verksamheter vi deltagit i under vår livsbana för *hur* vi uppfattar oss själva. När vi gör saker tillsammans förankras våra identiteter med de som deltar och på så sätt är det inte lätt att helt förändra sig i den gemenskapen. Motsatsen gäller också att det inte är lätt att förändra sig utan stöd av en gemenskap. Något som du ger exempel på.

Nasif: Tack men det tar tid att våga vara den jag är. Hela världen hade blivit mörk för mig. Jag älskade inte längre att leva. Jag önskade varje kväll att jag inte öppnade mina ögon nästa morgon. Jag har upplevt svåra dagar som inverkat på mig och som jag alltid måste bära med mig, *men nu vågar jag sakta öppna ögonen igen* (säger han med eftertryck).

Hans: Det påminner mig om en annan som jag intervjuade som menade att om hans föräldrar eller andra kom över sitt hat mot homosexuella kommer de inte att bry sig om att deras son ska bli sjuksköterska eller bry sig om att deras dotter kommer att ha en pojkbysa. Vad han menade teoretiskt är att om vi kan påverka verksamhetssystemets kravstruktur påverkas individens möjligheter till andra handlingskompetenser som öppnar upp ett vardagsliv som kännetecknas av en kompakt kontrollverksamhet och en genomgripande disciplinering.

Nasif: Förstår inte riktigt vad du menar.

Hans: Jag tänker precis som du beskrivit att som homosexuell i ditt fall är du innesluten i ett verksamhetssystem med en homofientlig hederskodex där homosexualiteten är ett levande vittnesmål på manlig vanära, något som varje deltagare i gemenskapen är förpliktigad att utplåna. Något som gör att du är speciellt utsatt genom våldets ständiga närvaro. Det är som du fått inpräntat i dig som en livskarta i själen att du är fel, att homosexualitet är farligt och att du har bara två möjligheter att vara heterosexuell eller dö. Därför behöver du hjälp dels genom att det finns erbjudande, som Homan,

där du tillsammans med andra långsamt kan känna att du inte är fel utan okey, dels att homofientlighet och strikta, kontrollerande gemenskaper utmanas och förändras. Blev det tydligare?

Nasif: Ja.

Hans: Tack för du tog dig tid och samtalade med mig om detta.

Nasif: Tack själv. Det känns skönt att någon lyssnar på min historia.

Vi lämnade kontoret för att ansluta oss till sällskapet. Någon hade bakat en kaka som skickades runt. En kille kommer med kaffekannan, frågar om jag vill ha mer och säger, ”Jag vill också berätta min historia”.

Att läsa om heder och HBTQ

Baianstovu, R., Strid, S., Cinthio, H., Särnstedt Gramnaes, E. & Enelo, J-M. (2019). *Heder och samhälle. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar*. Örebro: Örebro universitetet. Social Work Studies.

Knutagård, H. (2022). *Verksamhet, människa och omvärld. Den kulturhistoriska verksamhetsteorin som förståelseram och verktyg i arbetet med människor i svåra situationer*. Lund: Studentlitteratur.

Knutagård, H. (2021). Där, här och mittemellan – några migrerade hbt-mäns röster om sexuell utsatthet. Pernilla Ouis (red.) *Sexualitet och migration i välfärdsarbetet*. Lund: Studentlitteratur.

Knutagård, H. (2016). *Sexualitet och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Rúna í Baianstovu

Jag är socionom och forskare i socialt arbete på Örebro universitet. Under hela 1990-talet jobbade jag med flyktingmottagning i Vivalla i Örebro och träffade dagligen familjer som flytt till Sverige undan krig och konflikter. Arbetet formade min kunskap om vad migration och ojämlikhet kan göra med människor och visade mig att jämställdhet hör ihop med levnadsvillkor både i det gamla och det nya hemlandet. Med mitt arbete vill jag bidra till att ingen utsätts för våld, inte av något skäl och inte av någon.

Segregationen, hedersnormerna och våldet

Bristande välfärd och segregation stärker hedersnormer och hedersrelaterat våld. Det visar Storstadskartläggningen *Heder och sambälle*. Kartläggningen gjordes på initiativ av Göteborgs stad, Malmö stad och Stockholms stad 2017–2018. Den bygger på en enkät som 6000 15-åringar har svarat på och intervjuer med 235 personer. Några av de intervjuade har egna erfarenheter av att leva med någon form av hedersförtryck. Här finns också personer som i sitt arbete på myndigheter och organisationer möter människor utsatta för hedersrelaterat våld eller förtryck.

Människors sociala och ekonomiska levnadsvillkor och deras betydelse för hedersnormer och hedersrelaterat våld och förtryck har ägnats alldeles för liten uppmärksamhet i forskning, politik och debatt under de två decennier som hedersfrågan har diskuterats i Sverige. Det är olyckligt eftersom ojämlikhet i det svenska samhället såsom segregation, diskriminering och socioekonomiska klyftor utgör en grogrund för hedersnormer och olika former av våld.

Om vi förstår vad det är som gör att hedersnormer stärks eller försvagas kommer vi samtidigt åt själva grogrunden för hedersvåldet. Socialarbetare och poliser påpekar att mycket kraft går till att släcka bränder och allt för lite till arbetet med problemets rötter och orsaker, dvs. till det förebyggande arbetet. Innan vi går vidare ska vi titta på vad hedersnormer och hedersrelaterat våld är för något.

Vad är hedersnormer och hedersrelaterat våld?

Hedersrelaterat våld är psykiska, fysiska, sexuella, ekonomiska och materiella våldshandlingar som syftar till att bevara eller återupprätta en familjs eller en släkts anseende. Våldet och förtrycket legitimeras och sanktioneras genom normer, som reglerar människors möjligheter att forma sina liv. En

hederskontext är alltså en social miljö som är uppbyggd omkring heder. Heder är navet i det sociala livet som får styrelse genom att det cirkulerar kring hedern med målet att bevara den intakt.

En hederskontext är en grupp som har starka gränser utåt mot andra grupper. Den bygger på en tät intern ekonomi som bland annat inkluderar allianser genom äktenskap som arrangeras för att stärka resurser och bevara säkerhet och trygghet i en otrygg omgivning.

Hederns normsystem är patriarkalt och hierarkiskt och reglerar vilka roller, relationer, uppgifter och platser som är lämpliga för flickor, pojkar, kvinnor och män i alla åldrar och samhällspositioner; rättigheter och skyldigheter är olika beroende på kön och ålder; de tilldelas den enskilde vid födseln i kraft av traditionen. När människor bryter mot hederns regler anses yttre kontroll vara det bästa sättet att få dem att förstå att de gjort fel. Våld är därmed legitimerat som gränssättare i alla relationer, i det stora och i det lilla. Hedersrelaterat våld är ett begrepp som används för att beskriva *våld i nära relationer* i hederskontexter.

I hederskontextens rättsuppfattning får gruppens heder/integritet inte kränkas, i motsättning till svensk lagstiftning där individen är den okränkbara enheten. Så brott mot gruppen bestraffas i det ena fallet och brott mot individen i det andra.

Skillnader mellan hedersnormer och vissa religiösa normer

Till att börja med ska vi lägga på minnet att religion är ett väldigt brett begrepp. Religioner såsom kristendom och islam finns i olika varianter, från lokal folktro med starka inslag av hedersnormer till mer universella, individualistiska och rentav sekulära varianter. Därför är sådant som religion, religiösa normer och religiösa system mycket olika saker. Kanske kan man också säga att en hederskontext är ett slags religiöst system?

I en hederskontext är hedern Gud eftersom hedern styr och reglerar allt i livet. En muslimsk kvinna från sydöstra Turkiet förklarade det så här: ”När jag var liten sa de, ’Akta dig för vad du gör, för Gud förlåter, men Hedern förlåter aldrig’.” Hedersnormer är med andra ord en annan och äldre social ordning än till exempel de gamla religionerna judendom, kristendom och islam och de förekommer ofta samtidigt i samhällen där försörjningen är tuff. Det innebär att människor kan leva enligt hedersnormer samtidigt som de lever enligt olika varianter av judendom, kristendom eller islam. Hederskontexter och religiösa kontexter är alltså inte samma sak, men de kan ändå sammanfalla i människors tro och vardag.

Skillnaden mellan patriarkala hederskontexter och patriarkala religiösa kontexter är vem man förväntas göra saker inför: vem man bör behaga och vem man är rädd för att misshaga. Är det folk omkring en? Är det Gud? En hederskontext kännetecknas av att det är folk man är rädd för och/eller vill behaga eftersom ens sociala och ekonomiska relationer tar skada när någon inom familjen eller släkten gör fel. Det handlar alltså om livet här på jorden. En religiös kontext kännetecknas av att det är Gud man är rädd för och/eller vill behaga eftersom ens eviga liv tar skada. Det handlar alltså om livet så som man föreställer sig det efter jordelivet. Det finns sammanhang där skillnaderna är stora mellan de två och sammanhang där de sammanfaller. Det är med andra ord komplicerat.

Normer och levnadsförhållanden

På tal om hedersnormer är det viktigt att veta att alla grupper hålls samman av normer. Normer är människors gruppspecifika övertygelser om hur vi bör leva. Normer formas och omformas av våra levnadsförhållanden. När vi tittar på forskning om normer från de senaste 150 åren ser vi att normer formas av våra levnadsförhållanden.

Vilka levnadsförhållanden stärker hedersnormer? Vi vet att starka familje- och släktlojaliteter och hedersrelaterade våldsnormer hör ihop och att de uppstår där staten är obefintlig, svag eller diktatorisk. Ett starkt beroende mellan närstående, ökar just den typ av social och moralisk kontroll som främjar patriarkal och auktoritär makt och stärker hedersnormer.

Vilka levnadsförhållanden försvagar hedersnormer och stärker jämlika och jämställda normer? Vi vet att en närvarande och inkluderande demokratisk stat som ger välfärd på ett jämlikt och rättvist sätt ökar individens självständighet och minskar den typ av ekonomiskt och materiellt beroende mellan närstående som hedersnormer är gjorda av. Inklusion, rättvisa och jämlikhet ökar alltså individens frihet och möjligheten att leva sitt liv på ett självständigt sätt.

När vi vet detta förstår vi samtidigt att hedersnormer kan växa fram och förstärkas i Sverige tack vare människors levnadsförhållanden här, men också att de kan försvagas tack vare dem.

Segregation, inneslutning och mobilitet

Segregation betyder *åtskiljande*. Forskning visar att segregation orsakar våld och psykisk ohälsa och har en negativ påverkan på människors möjlighet att leva ett liv i trygghet och frihet.

När segregation uppmärksammas i samband med migration i offentliga texter i Sverige idag sker det ofta i relation till migrerade familjers ovilja att beblanda sig med det svenska samhället och om våld i samband med konflikter inom familjen, till exempel när barnen själva vill bestämma över sin sexualitet och framtid.

Två begrepp är viktiga för att förstå hur segregation påverkar hedersnormer: inneslutning och mobilitet. *Inneslutning* beskriver ekonomisk, social och kulturell inåtvändhet. Stark inneslutning bidrar till att stärka våldsnormer och öka våld. Inneslutning innebär att det finns barriärer mellan den grupp man är beroende av för överlevnad. Barriärerna kan vara materiella, sociala, politiska, emotionella eller andra.

Mobilitet motverkar inneslutning och beskriver ekonomisk, social och kulturell rörlighet. Den bidrar till att försvaga våldsnormer och minska våld. På en vardaglig nivå kan det handla om något så enkelt som att en eller flera utomstående får betydelse för våldsutövare och våldsutsatta, får insyn i familjens livssituation, i dess styrkor och svårigheter och att tillit och förtroende skapas mellan dem.

Det är i samverkan mellan inneslutande och mobiliserande faktorer som hedersnormer uppstår, upprätthålls och förändras. Det betyder att ingen enskild faktor som utbildning eller ekonomi förklarar varför hedersnormer ökar eller minskar.

Segregationens betydelse för hedersnormer

Nu ska jag presentera två exempel som hjälper oss att förstå vad inneslutning och mobilitet kan vara för något i praktiken. Exempelen bygger på intervjuer som jag har gjort med två personer. De heter något annat i verkligheten.

Maya

Maya föddes i Sverige kort efter att hennes föräldrar bosatt sig här. Båda Mayas föräldrar föddes inom en kristen, etnoreligiös minoritetsgrupp i Irak, inom vilken hedersnormer var mycket starka. Mayas mammas familj var fattig, så hon kom att uppfostras i ett kloster i huvudstaden. I vuxen ålder lämnade mamman klosterlivet och valde en annan typ av liv, till släktens besvikelse. Mayas pappas familj var också fattig, men klarade livets nöd-torft som självförsörjande bönder. Familjen satte kunskap och bildning högt så hela syskonskaran lärde sig läsa och skriva på flera språk. Det gav dem

möjligheter till karriärer utanför jordbruket. Pappan kom så småningom att studera på universitetet i huvudstaden.

Äktenskapet mellan Mayas föräldrar arrangerades av pappans äldre bröder, men med bådas samtycke. Hon uppfattar att de haft ett gott kärleksliv genom hennes uppväxt. Båda utbildade sig akademiskt och när mamman fick arbete på en ambassad i Östeuropa flyttade de dit. I slutet av 1980-talet bröt ett krig ut i hemlandet och föräldrarna sökte och beviljades asyl i Sverige. När familjen fått uppehållstillstånd fick de en lägenhet i ett segregerat och marginaliserat bostadsområde. Där föddes Maya. Föräldrarna som ville bort därifrån på grund av den fattigdom och segregation som präglade området, skolade om till andra yrken, arbetade hårt och sparade ihop till en bostadsrätt i en stadsdel där de ansåg att deras barn hade bättre förutsättningar.

Förnyad immigration från ursprungslandet

I samband med ett nytt krig i det gamla hemlandet förändrades Mayas tillvaro drastiskt eftersom familjen tog emot ett stort antal flyende släktingar i sitt hem. Vid sidan av glädjen över att familjemedlemmarna överlevt kriget uppstod problem kopplade till trångboddhet och de anhörigas behov när de skulle bygga upp sitt liv på nytt. Vid den här tiden hade Sverige kraftigt reducerat sin kapacitet för flyktmottagning och öppnat möjligheten för asylsökande att bo hos släktingar under asyلتiden (SFS 1994:137). Exempelvis öppnade pappan en affär där han kunde erbjuda släktingar viss sysselsättning, både under tiden de sökte asyl och efter. Den samhällsförändringen satte press på Mayas föräldrar som arbetade hårt för att finansiera släktingarnas flykt samt stötta dem under de första åren. Till en början var situationen hanterbar, men i takt med att fler anhöriga anlände ökade också spänningarna. Släktingarna uppskattade inte alltid Mayas föräldrars fria barnuppfostran och kritiska hållning till kyrkan. Med tiden tog flera av dem avstånd från Mayas familj, men samvaron med föräldrarnas syskon och deras familjer bestod.

Hedersnormer hårdnar inom familjen

Maya förklarar att hon levde som sina svenska klasskamrater under de första åren av sin uppväxt, men att detta förändrades efter släktingarnas ankomst. Den hederskultur som präglade den etnoreligiösa gemenskapen och släktens båda sidor blev då mer påtaglig fast Mayas kärnfamilj försökte

stå emot. Bland annat hjälpte hennes pappa i hemlighet en kusin att kontakta kvinnojour, polis och socialtjänst.

Föräldrarna försökte skydda Maya från släktens hedersnormer och förtryck, men hamnade i svåra dilemman. När Maya är fjorton år och hennes fasters man utsätter henne för ett sexuellt övergrepp berättade hon vad som hänt. Men av hänsyn till relationen mellan pappan och hans syster valde föräldrarna att sopa det under mattan för att bevara jämvikten i släkten. Hennes utsatthet erkändes dock inom kärnfamiljen och Maya tilläts avstå från vissa sammankomster vilket var ovant i gruppens släktskapscentrerade umgängesformer.

Ett annat tillfälle uppstår då Maya som sextonåring får en pojkvän. Utomäktenskapliga relationer är otänkbara i släkten men föräldrarna välkomnar pojkvännen och han bor tillsammans med Maya i hennes rum under ett års tid. En av farbröderna pressade pappan för att få till ett äktenskap vilket ledde till konflikt mellan bröderna och vissa av Mayas kusiner förbjöds att besöka familjen för att inte exponeras för Mayas, i deras tycke, skamliga liv.

Vid tidpunkten för intervjun är Maya gift med en man utanför den etno-religiösa gruppen hon själv har valt. Hon har kontakt med familjen och valda delar av släkten.

Villkor för normförändring

Hur kommer det sig att Mayas föräldrar öppet och medvetet bryter mot de hedersnormer som alltjämt är starka i resten av släkten? De faktorer som har betydelse spänner över föräldrarnas livscykel från uppväxten i det gamla hemlandet till vuxenlivet i det nya.

Ett antal mobiliserande faktorer bidrar till att föräldrarna utvecklar en självständig, reflexiv och kritisk hållning mot hedersnormerna. En av dem är *utbildning*. Mamman fattar som ung ett självständigt beslut om att lämna familjen och nunnelivet. Pappan har sedan barnsben läst och skrivit på fyra språk och haft tillgång till böcker. Vetgirig och orädd kunde han genom idéer han mötte i den litteratur han hade tillgång till att ifrågasätta förgivettagna normer. Det öppnade föreställningsvärldar utanför den begränsade jordbrukartillvaron i en geografiskt isolerad by. Båda föräldrarna har alltså genomfört en utbildning utanför familjen och tagit del av tankegodis som överskrider familjekontextens historiskt grundmurade världsbild och sanningar.

Föräldrarnas *migration* spelar också en viktig roll. Som unga vuxna lämnar de familjen, studerar på universitet i storstäder och gifter sig. De reser till ett östeuropeiskt land med relativt frihetliga normer. När de kommer till Sverige får de vägledning in i majoritetssamhället av grannar, kollegor, SFI-lärare och andra personer som engagerar sig i familjen. ”De pratar än idag om den gången de åkte till Dalarna och firade midsommar, vilket intryck det gjorde”, berättar Maya. Dessa viktiga kontakter med personer i samhället utanför den etnoreligiösa gemenskapen omfattande utbyte med personer i olika samhällsgrupper. Här ser vi hur de första åren formas genom ett samspel mellan socioekonomiska faktorer som utbildning, inkomst, relativt välstånd och yrkesstatus och en närvarande stat genom den tidens flyktingmottagande. Mayas kärnfamilj blir inte beroende av en befintlig, blodsbaserad hedersgemenskap efter migrationen utan inkluderas i det svenska välfärdssystemet i tillit till myndigheter och institutioner.

Grannskapet har också betydelse. Så småningom flyttar Mayas familj till en blandad stadsdel med det uttalade syftet att erbjuda barnen bättre möjligheter i livet. Där kan de leva utan ständig insyn. Självständigheten förstärks av familjens goda ekonomi och en försörjning som inte är beroende av samarbete inom släkten eller den etnoreligiösa gemenskapen.

Dessa mobiliserande faktorer har varit för sig och tillsammans gynnat normförändring i riktning mot demokratiska ideal om jämställdhet. Men normförändringen sker så småningom också i motsatt riktning när nya släktingar anländer och en krympande välfärd tvingar fram familjesolidariteten och kräver att föräldrarna tar ansvar för släktingarnas etablering. Här ser vi hur förändringar i det svenska samhället och en omdaning av familjens relationer till andra får stor betydelse. På så sätt tätnar de sociala band som hedersnormer är vävda av.

Alexandra

Nästa exempel utgår från Alexandra som vid åtta års ålder flyr från kriget i Irak till Sverige med mamma och bröder, men utan pappan som kidnappats. Familjen är majoritetsirakier och inte särskilt religiösa. Berättelsen är ett exempel på normförändring i en familj där hedersnormerna före ankomsten till Sverige inte var starka, men där segregation bidrar till att stärka dem.

Alexandras mamma växte upp i en välbärgad familj i en irakisk storstad där hon levde ett fritt ungdomsliv utan påtagliga begränsningar. Hon förälskade sig i Alexandras pappa, som kom från en fattig familj och de gifte

sig. Mammans familj protesterade, men det var aldrig tal om förbud eller bestraffning.

Hedersnormer stärks

Det är efter flykten till Sverige som hedersnormerna kommer att präglade Alexandras vardag. ”Då började allt det där [...] vad som var tillåtet för tjejer att göra” minns hon.

Hedersnormerna kommer in i familjen med den äldsta brodern som i pappans frånvaro tar rollen som familjeöverhuvud. Han utövar allt starkare kontroll gentemot Alexandra. Han rör sig i kriminella kretsar där ytterligare två av bröderna upptas. Allt tyder på att de hedersnormer bröderna styr familjen med kommer från dessa kretsar. Mamman abdikerar från föräldraansvaret, är ute med sina väninnor och tillåter honom härja fritt. Alexandra beskriver hur brodern har sönder saker i lägenheten, missbrukar narkotika, hämtas av polisen, döms till samhällstjänst och flyttar runt mellan olika familjehem. Så småningom döms han till fängelse.

Mamman arbetar deltid i ett låglöneyrke och lämpar över ansvaret för hushållet på Alexandra. Alexandra beskriver en pressad situation då hon i mammans frånvaro tar hand om sina yngre bröder samtidigt som hon utsätts för kontroll och våld av de äldre bröderna som blir alltmer upptagna av att bevara hennes kyskhet, det vill säga hennes sexuella renhet och oskuld. Den äldsta brodern misshandlar Alexandra om hon bryter de regler han satt upp – eller i rent godtycke närhelst han känner för det. Han fungerar som ett slags vakthund: om mamman berättar om normbrott hon anser att Alexandra begått misshandlar brodern henne. När det vid ett tillfälle går riktigt illa och Alexandra ringer Polisen, hjälper mamman brodern fly och gömmer undan kniven.

Vid sidan av den kontroll och det våld som sker i hederns namn utövar brodern gränslöst våld som går utöver det som sanktioneras av hedersnormer. Ett exempel är när han våldtar Alexandra som är i nioårsåldern. Hon vågar inte berätta det för mamman eftersom hon är rädd för att bli missdrodd och råka illa ut.

Uppbrott från familjen

När Alexandra är 17 år bestämmer hon sig för att fly. Den utlösande faktorn är att pappan ska komma till Sverige; tänk om situationen blir värre? Alexandra har länge haft kontakt med en socialsekreterare och en kurator. Hon berättar allt för kuratorn som hjälper henne att fly.

Efter flykten följer en turbulent tid. Alexandra flyttar runt till ett antal boenden eftersom bröderna vid flera tillfällen får reda på var hon finns. Vid tidpunkten för intervjun kvarstår dödshotet mot Alexandra och hon lever med skyddad identitet. Trots perioder av sjukskrivning och sporadiska studier har hon lyckats ta studenten med sina jämnåriga, jobba extra och köpa en bostadsrätt. Hon är stolt över sina bedrifter och har hittat ett sammanhang i sin pojkväs familj. Hon har också fått kontakt med fadern som kommit till Sverige efter henne. Han och modern har skilt sig och han bor ensam. Han tar avstånd från sönernas ageranden, men Alexandra vågar enbart ha digital kontakt med honom.

Villkor för normförändring i Alexandras fall

Inte särskilt mycket framkommer om Alexandras släkt under intervjun med henne, men utifrån det hon berättar om mammans uppväxt och familjens situation i Sverige ser vi att hedersnormer hade liten betydelse under mammans uppväxt, men ökar betydligt i Alexandras lilla familj efter migrationen till Sverige.

Det framgår inte om mamman led av psykisk ohälsa redan innan flykten, men allt tyder på att den påverkar barnen efter ankomsten till Sverige på ett annat sätt än före flykten. Pappans frånvaro och mammans oförmåga lämnar utrymme för den äldsta broderns järngrepp om syskonskaran och de gäng- och grannskapsbaserade hedersnormer bröderna upprätthåller.

Till saken hör att familjen har svårt att etablera sig. Mamman arbetar sporadiskt och familjen lever i fattigdom. Hon deltar inte i föräldramöten utan lämnar dessa till Alexandra. När mamman blir varse att Alexandra har kontakt med socialtjänsten tvingar hon henne att avsluta kontakten. Hon försöker skydda sina söner från polisens och socialtjänstens ingripande trots att de begår allvarliga brott. Allt tyder på att mamman misstror myndigheterna och undviker varje kontakt med det omgivande samhället. Här ser vi hur faktorer som har att göra med etablering, socioekonomi och en låg grad av inkludering i det svenska välfärdssystemet samverkar. Man skulle kunna invända att samhället är högst närvarande genom socialtjänstens ingripanden i familjen, men dessa sker endast i repressivt syfte och genom tvång vilket inte främjar integration i deras fall: ingripandena riskerar snarare att bli ytterligare en segregande faktor som ökar glappet mellan familjen och samhället.

Den sociala problematiken i familjen är uppenbar. Alla fem barn placeras i perioder i familjehem. Alexandras placeringar sker efter flykten från familjen medan bröderna omhändertas på grund av våldsbrott och

narkotikaanvändning. Platsen de bor på, ett av Sveriges många områden med stora socioekonomiska utmaningar, har stor betydelse för kontakterna med andra kriminella och för de hedersnormer som blir alltmer centrala i brödernas och därmed hela familjens vardag.

Det våld och förtryck Alexandra utsätts för orsakas av en blandning av social problematik och de våldsnormer som råder i de grannskapsbaserade kriminella grupper där bröderna hittar gemenskap och försörjer sig via bland annat droghandel. Våldsnormerna utvecklas inte från noll – de finns tveklöst i det samhälle där mamman och bröderna växer upp, men de blir allt viktigare för bröderna som upplevt ett krig i Irak och som efter migrationen hamnar i kretsar där delar av deras ömtåliga sociala kapital som unga män beror på systemens kyskhet. De lever i en dysfunktionell familj i ett bostadsområde med stora socioekonomiska utmaningar där den gemenskap som området erbjuder hålls samman av våldsnormer inom det kriminella gängets hederskodex. Dessa faktorer bidrar till en stark grad av inneslutethet som gynnar framväxten av områdesbaserade våldsnormer.

Inneslutande och mobiliserande faktorer

I så gott som alla texter om hedersnormer står det att de trivs i sammanhang där staten är svag. Säger jag nu att den svenska staten som i allmänhet anses vara stark skulle vara svag? Nej. Vad jag däremot vill visa är att segregation försvagar statens legitimitet bland dem som inte omfattas av en inkluderande välfärd. De som ser att deras äldre närstående inte får arbete trots höga utbildningar och ändlösa praktikperioder och själva erfar att de inte får de redskap de behöver för att kunna delta i samhället på lika villkor.

Storstadskartläggningen visar att föräldrars höga utbildningsnivå och deras möjlighet till egen försörjning genom arbete, leder till ekonomisk och social självständighet gentemot släkten. Omvänt växer hedersnormer fram till följd av faktorer som ökar beroendet inom släkter och grannskap.

Arbetslöshet uppstår inte av en slump i dessa familjer utan hänger i regel samman med villkor så som låg utbildningsnivå, fattigdom och social marginalisering vilka tillsammans leder till inneslutethet i det nya hemlandet. Till detta kommer erfarenheter av diskriminering som exempelvis visar sig i svårigheten att få och behålla arbete man utbildat sig för. Det visar på misstilit från myndigheter och majoritetssamhället och skapar misstilit i sin tur.

Obehandlade trauman är också en inneslutande faktor. Det kan handla om erfarenhet av krig, förtryck, korruption och flykt. Samspelet mellan

förstärkta våldsnormer och krigstrauman, krigets nedbrytande effekter i allmänhet, låg utbildningsnivå, fattigdom, turbulenta migrations- och etableringsprocesser samt diskriminering och segregering är en tung börda att bära.

Materiella faktorer i sig är dock otillräckliga som förklaring. Det är snarare det interna beroende mellan personer inom slutna grupper som är den i särklass våldsfrämjande faktorn. Motsatt har rörlighet, mobilitet, en vålds-dämpande funktion, helt i överensstämmelse med demokratis grundregler.

Det är när människor i avgränsade grupper utvecklar ett starkt beroende av varandra som auktoritära och hierarkiska patriarkala normer uppstår och består. Hedersnormer är ett exempel på sådana normer.

Diskriminering och rasism är i sig tecken på slutenhet eftersom det är deras syfte att hålla främlingar utanför den egna gemenskapen. Därför bidrar de till att minska utsatta minoriteters öppenhet mot det omgivande samhället och minskar deras mobilitet. Intervjupersonerna ger många exempel på människor som upplevt negativ särbehandling, dvs. diskriminering och välgrundad oro för att inte bli väl behandlade av samhällets myndigheter.

Ett samhälle som vill skydda människor från våld inom familjer och försvaga de släktskapsband som hedersrelaterat våld per definition hör samman med, kan göra det genom ett offentligt välfärdssystem som inkluderar alla. Välfärdssystem som syftar till att öka ekonomisk, politisk, social och kulturell jämlikhet mellan medborgarna stärker samhällets sammanhållningsförmåga och gör livet bättre och tryggare för alla. Genom en stark generell välfärd som omfattar alla oberoende av vem man är eller varifrån man kommer kan vi förebygga och minska det hedersrelaterade våldet och bygga ett starkt och välmående samhälle som är bra för alla.

Att tänka på

- Det akuta arbetet med våldsutsatta ska alltid inledas med en analys av risker och skyddsbehov. För det ska du använda de metoder ni för övrigt använder på din arbetsplats.
- Möjligheten till ett *långsiktigt och socialt hållbart arbete* kräver att du utvecklar dina kunskaper om hur inneslutning och mobilitet verkar i klientens och klientens omgivnings liv.
- Var öppen i ditt möte med våldsutsatta och uppmuntra den du träffar att berätta fritt om sin situation.

- Ställ frågor som ger dig en bild av faktorer som bidrar till inneslutning i klientens och klientens familjs liv. Vilka mobiliserande faktorer finns? Vilka kan tillföras eller stärkas?
- Skapa tid för ditt eget lärande om klientens situation med klientens bästa för öga. Kräv tid för det av din organisation/arbetsgivare.

Att läsa om segregation och hedersnormer

Alinia, M. (2020). White ignorance, race, and feminist politics in Sweden, *Ethnic and Racial Studies*, 43:16, 249-267,

Baianstovu, R. & Särnstedt Gramnaes E. (2022). *Segregationens betydelse för hedersnormer samt för hedersrelaterat våld och förtryck*. Stockholm: Delegationen mot segregation, Delmos.

Baianstovu, R. (2017). *Heder. Hedersrelaterat våld, förtryck och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

SOU 2020:47 *Hållbar socialtjänst. En ny socialtjänstlag*. Statens offentliga utredningar, s. 347-400. www.regeringen.se

Svensson, J. (2021). *Religion i svensk forskning om hedersrelaterat våld och förtryck*. Växjö: Linnéuniversitetet.

Waquant, L. (2012). The Punitive regulation of poverty in the Neo Liberal Age. *Criminal Justice Matters*, 81(12), 38–40.

Jan-Magnus Enele

Jag är lektor i sociologi vid Örebro universitet. Min forskning handlar om hur sociala och ekonomiska resurser påverkar värderingar och handlingar, bland annat inom hederskultur och politiskt deltagande.

Hederns söner

När forskare, journalister och debattörer skriver om hederskultur är det oftast med fokus på döttrars rykte och oskuld och den betydelse dessa har för fadern. I denna text kommer i stället söner och deras roll stå i förgrunden. De resultat som presenteras är baserade på *Storstadskartläggningens*¹ enkätsvar från 6002 elever i årskurs nio i Stockholm, Göteborg och Malmö under 2017 och 2018.

Hederskultur och hierarki

Hederskultur uppkommer främst i miljöer utan kollektiva beskyddande institutioner, såsom en demokratisk politisk ordning som säger sig vilja fördela samhällets gemensamma resurser så att landets olika invånare har likvärdig tillgång till utbildning och arbete, skyddas mot våld från utomstående, med ambition att upprätta ett rättsväsende som är rättvist och lika för alla. I miljöer utan sådana institutioner blir familjen central, och då en familj präglad av såväl patriarkal som ålderscentrerad hierarki. Både män och kvinnor har ansvar för att upprätthålla familjens heder utifrån tydligt könskodade roller och förväntningar. Män förväntas visa upp styrka samt försvara sig och familjen från förolämpningar, angrepp och illvilliga rykten. I den styrka som ska uppvisas ingår även sexuell virilitet, vilket bland mycket annat manifesteras genom att familjen får söner. I kontrast till detta står sexuell anständighet och skam i centrum för kvinnors roll. Om männens rykte ska verka avskräckande på andra män bör kvinnors uppförande helst inte uppmärksammas av folk utanför familjen vilket förebygger illvillig ryktesspridning.

Vad lever då döttrar och söner för liv i sådana miljöer? I kombination med åldershierarkin där äldre har makt över yngre har döttrar en tydlig roll: deras kyskhet och rykte är ytterst centrala eftersom ryktesspridning om döttrarna blir ett hot mot familjens värde och status. Därför måste döttrar

¹ *Storstadskartläggningen* refereras i slutet av artikeln.

kontrolleras fram till äktenskapet, som ska ske med rätt man i form av någon som utses eller åtminstone accepteras av familjen.

Pojkars roll inom hederskulturer är mer oklart beskriven än döttrarnas i tidigare forskning. Sonen förväntas hjälpa till att bevaka, kontrollera och bestraffa sina systrar och andra kvinnliga släktingar. Men utöver det beskrivs han å ena sidan ibland som någon som förväntas vara oskuld tills han ingår äktenskap – och måste då även han kontrolleras. Å andra sidan beskrivs han ibland som friare än sin syster, som att hans oskuld inte alls är nödvändig, utan virilitet hör ju till män, och bör praktiseras. Denna frihet kommer dock med ett tydligt bäst före-datum: han måste gifta sig med rätt flicka – det vill säga någon som familjen sanktionerar.

Det är dessa två sätt att beskriva pojkars roller inom hederskultur denna text handlar om. Mer direkt finns det för det första en poäng att särhålla dem, eftersom det verkar handla om olika sätt att praktisera hederskultur på. Men för det andra kommer det framgå att båda sätten att beskriva pojkar på är felaktiga: Ett liv utan oskuldskrav indikerar inte nödvändigtvis alls ett relativt friare liv, med färre begränsningar.

Utgående från dessa två skilda beskrivningar av pojkar kommer två olika grupper av pojkar med erfarenhet av hederskultur skapas. Den första gruppen är pojkar som anger att familjen eller släkten förväntar sig att de ska vara oskulder tills de gifter sig. I den fortsatta texten kommer dessa benämnas som *pojkar med oskuldskrav*. Den andra gruppen är de som anger att de själva ej fritt kan välja vem de ska gifta sig med, men inte förväntas vara oskulder, benämnd *pojkar med äktenskapskrav*. I den första gruppen ryms med andra ord även pojkar som ej är fria att själv bestämma vem de ska gifta sig med, oskuldskrav utgör en mer överordnad princip.

Nu kommer vi till frågan vad det är som skiljer pojkarna i de två hedersgrupperna från övriga pojkar i *Storstadskartläggningens* enkät, det vill säga från dem som varken förväntas vara oskulder eller har föräldrar som vill påverka vem de ska gifta sig med i framtiden, och hur pojkarna i de två hedersgrupperna skiljer sig från varandra.

Hederns gemensamma erfarenheter

När man tittar närmare på pojkars bakgrund i *Storstadskartläggningens* enkät framkommer tydliga skillnader mellan pojkar vars svar visar att de har erfarenhet av att växa upp i en hederskultur och de som inte har någon sådan erfarenhet.

Pojkarna som växer upp i en hederskultur anger i större utsträckning att deras föräldrar är födda utanför Europa, har lägre utbildning och även att

de i högre grad är arbetslösa jämfört med övriga pojkars föräldrar. Det här känns igen från tidigare forskning: brist på olika slags resurser hör ihop med isolering på grupp- och samhällsnivå, det vill säga isolering från majoritets-samhället. Isolering tenderar alltså att bevara och förstärka hederskultur, medan tillgång till resurser och möjlighet till mobilitet tenderar att försvaga hederskultur. Något som ytterligare skiljer pojkarna med erfarenhet av hederskultur från övriga pojkar är att deras föräldrar är mer religiösa.

Tittar vi sedan på pojkarnas skoldagar och deras fritid ser vi hur isolering kommer till uttryck på en individuell nivå genom vissa begränsningar. Både pojkar med oskuldskrav och äktenskapskrav anger i högre grad än övriga pojkar att de inte får vara med på lektioner om sex- och samlevnad², idrottslektioner samt samkönad simundervisning. Störst är skillnaden för sex- och samlevnad där 14 procent av pojkarna med oskuldskrav och 23 procent av pojkarna med enbart äktenskapskrav uppger att de ej får närvara, att jämföra med 2 procent av övriga. Även när det gäller övernattningsresor och fester på kvällar som organiseras av skolan är de bägge grupperna av pojkar i högre grad än andra pojkar hindrade av sina föräldrar att delta.

De uppger även att de är begränsade från att delta i fritidsaktiviteter utanför skolan i högre utsträckning än andra. Det rör såväl organiserade aktiviteter som att de inte får använda sig av sociala medier eller umgås med pojkar och flickor efter skolan. Särskilt inte hemma hos andra. Tydligast är skillnaden när det handlar om att gå hem till flickor där 28 procent av pojkarna i hedersgrupperna anger att de inte får göra det. Det kan jämföras med knappt 4 procent av övriga pojkar i studien.

De två hedersgrupperna uppger också i högre grad än andra att de utsatts för någon form av våld av familjemedlemmar under de senaste tre åren: 38 procent av pojkarna som lever med oskuldskrav, 45 procent av pojkarna med enbart äktenskapskrav jämfört med 23 procent av övriga pojkar. De rapporterar särskilt hög utsatthet för fysiskt våld, verbalt våld, sexuella kränkningar eller övergrepp, hot och att bli utelåst, utfryst eller instängd.

Pojkarna i hedersgrupperna uppger även att de utövar våld mot familjemedlemmar i högre utsträckning än andra pojkar. När de ska förklara varför de blir utsatta för våld, och utövar våld mot andra, säger de att det är på grund av risken för dåligt rykte och skam, eller att andra i slkten eller bostadsområdet förväntar sig det. Våldet de utsätts för och också själva

² Det som kallades *sex- och samlevnadsundervisning* i läroplanen för grundskolan när enkäten besvarades 2017–2018 kallas sedan hösten 2022 *sexualitet, samtycke och relationer*.

utövar får därmed en specifik mening i relation till hederskultur. De övriga pojkarna ser ingen mening i våldet och anger att de inte vet varför de utsatts eller utsätter andra för våld.

En annan aspekt som skiljer pojkarna i hedersgrupperna från övriga pojkar är att de också själva har en mer konservativ syn på sexualitet och sociala relationer än andra pojkar. De uppger till exempel i högre utsträckning än övriga pojkar att sex är något såväl män som kvinnor inom förhållanden bör ställa upp på oavsett om de själva vill ha sex eller ej – det vill säga att sex är en plikt inom äktenskapet – och att det inte är ok att bli kär i någon av samma kön.

Hederns olika uttryck

Vi har nu sett vad som är gemensamt för pojkarna ur de båda hedersgrupperna och vad som skiljer dem från övriga pojkar, men vad finns det för skillnader mellan pojkarna i de två hedersgrupperna? Vi ska nu vända blicken mot hur pojkar med oskuldskrav skiljer sig från pojkar med enbart äktenskapskrav. Är det möjligt att identifiera skilda sätt att praktisera heder på mellan dem? Hur förhåller sig den sistnämnda gruppen till bilden av sonen som friare än sin syster, med färre restriktioner, så länge han till slut axlar rollen som vuxen genom att gifta med någon som familjen väljer eller åtminstone godkänner?

Sett till de två hedersgruppernas bakgrund finns inga större skillnader, utan de har i lika hög utsträckning föräldrar som är födda utanför Europa, står utanför arbetsmarknaden och har lägre utbildning jämfört med övriga pojkar. Men de skiljer sig åt på en enda punkt och det är när det kommer till religiositet där det framkommer tydliga skillnader: pojkar med oskuldskrav anger att deras föräldrar är mer religiösa jämfört med pojkar med enbart äktenskapskrav. Oskuldskrav kan därmed kort och gott beskrivas som ett dekret med religiösa förtecken när det gäller pojkar.

Vänder vi oss däremot till skola och fritidsaktiviteter framträder tydligare skillnader, men inte i linje med att söner utan oskuldskrav skulle vara mindre begränsade. I stället är just pojkar med oskuldskrav i relativa mått friare än pojkar utan oskuldskrav: de får i högre utsträckning vara med på sex- och samlevnadslektioner, idrottsundervisning, samkönad simundervisning och såväl övernattningsresor som fester organiserade av skolan. De får även delta i organiserade fritidsaktiviteter och använda sig av sociala medier, samt umgås med och besöka andra pojkar i högre utsträckning än pojkar med enbart äktenskapskrav.

På en punkt har båda hedersgrupperna samma restriktioner och det är när det handlar om umgänge med flickor i flickornas hem. Det stämmer bra överens med den konceptuella skillnaden mellan de båda grupperna: det är framför allt när föräldrar befäras att pojkarnas oskuld är i fara som pojkar med oskuldskrav begränsas i lika hög utsträckning som pojkar med enbart äktenskapskrav.

Om vi fortsätter jämförelsen mellan de två grupperna av pojkar som lever i hederskontext ser vi att pojkar med enbart äktenskapskrav är mer utsatta för våld av familjemedlemmar än pojkar med oskuldskrav. Våldet är fysiskt och psykiskt genom att de blir spottade på eller får saker kastade på sig, blir utelåsta eller utfrysta från hemmet, instängda i hemmet och/eller utsatta för sexuella kränkningar eller övergrepp samt hotade med fysiskt våld. Pojkar med äktenskapskrav har även i större utsträckning (29 procent) än pojkarna i den andra hedersgruppen (14 procent) utsatt familjemedlemmar för våld under de senaste tre åren. Däremot finns ingen skillnad gällande de orsaker som pojkarna anger till att de blivit utsatta för olika former för våld eller att de har utsatt andra.

De förväntningar som ställs på båda hedersgrupperna verkar få konsekvenser för deras egna värderingar gällande sex och sociala relationer. Pojkar som förväntas vara oskulder anser att det är viktigt att såväl pojkar som flickor väntar med sex tills äktenskap (70 procent), vilket inte gäller för pojkar som lever med enbart äktenskapskrav (av vilka 26 procent anser att pojkar bör vänta, och 33 procent att flickor bör vänta). Pojkar som inte förväntas vara oskulder tenderar att anse att vare sig äktenskap eller kärlek är nödvändigt för sex.

Sammanfattningsvis

Om det nu är rimligt att tala om olika typer av heder, eller olika sätt att praktisera hederskultur på, vari ligger då skillnaden? Det är framför allt skillnaden i religiositet som kan vara en förklaring till vilket av dessa båda sätt heder praktiseras på, oskuldskrav är just ett religiöst dekret, och familjer där även sönerna förväntas vara oskulder är mer religiösa. Att samma oskuldskrav ställs på både döttrar och söner pekar på att skillnaden mellan söner och döttrar inte är lika central som skillnaden mellan barn och vuxna, och att åldershierarkier kan antas ha en mer framträdande roll i dessa familjer.

I de hederstyrda familjer där sonen inte förväntas vara oskuld men lever med äktenskapskrav är däremot skillnaden mellan könen tydlig: söner är en

del av en manlig sfär, och har därför andra förväntningar på sig än döttrar. Det ställer en tydligare och delvis annan patriarkal logik i centrum.

Bilden av söner som friare och mindre begränsade, i och med att oskuld inte förväntas och därför inte kontrolleras, är dock närmast paradoxalt felaktig. Av pojkar som lever med hederskultur är just de pojkar som inte förväntas vara oskulder inte alls friare, utan mer begränsade än pojkar med oskuldskrav, mer våldsutsatta. I att socialiseras till virilitet ligger förmodligen att testa gränser, och att bestraffas för det. Pojkar som däremot förväntas vara oskulder är i stället mindre begränsade i relation till skola och på sin fritid, förutom när det kommer till besök hemma hos flickor. De är mindre våldsutsatta och våldsutövande, men har i sin tur internaliserat värderingar om att även pojkar bör vänta med sex till äktenskap.

Att tänka på

- Texten visar kontroll och begränsningar av pojkar i två olika patriarkala miljöer.
- Var öppen när du träffar människor som berättar om utsatthet för psykiskt, fysiskt, sexuellt, materiellt och ekonomiskt våld och ta deras egen, personliga och unika berättelse på allvar.

Att läsa om pojkars liv i hederskontexter

Baianstovu, R., Strid, S., Cinthio, H., Särnstedt Gramnaes, E. & Enelo, J-M. (2019). *Heder och samhälle. Det hedersrelaterade våldets och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar*. Örebro: Örebro universitetet. Social Work Studies.

Emelie Trolin

Jag är kriminolog och verksamhetschef på Kvinno- och Tjejjouren Miranda i Katrineholm och Vingåker med särskilt intresse för mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer samt hedersrelaterat våld och förtryck.

Ida Midnattssol

När vi skrev den här texten arbetade jag som rådgivare på Relationsvåldsteamet, en del av Katrineholms socialtjänsts öppenvård, och har tidigare varit verksamhetsansvarig på Kvinno- och tjejjouren Miranda. Jag har en master i genusvetenskap och drivs av frågor om mäns våld mot kvinnor och myndigheters sätt att arbeta med dessa.

Att tala om heder med våldsutsatta på ett etiskt och socialt hållbart sätt

Socialtjänsten har ett ansvar att erbjuda stöd och skydd till alla personer som utsätts för våld, där hedersrelaterat våld och förtryck är en del. Hur socialtjänsten kan arbeta på ett socialt och etiskt hållbart sätt med våldsutsatta så var och en får rätt hjälp i rätt tid är en ständigt aktuell fråga och alla kommuner har olika arbetssätt. Vi ska nu titta på hur en kommun arbetar för att kartlägga hot och risker kring just hedersärenden.

Kommunen det berör är en liten kommun i Mellansverige som inom sin socialförvaltning har en arbetsgrupp specifikt för hedersrelaterat våld. Arbetsgruppen består av representanter från socialtjänstens olika verksamheter. Grunden till den aktuella kommunens arbete med hedersrelaterat våld ligger i ett riskbedömningsinstrument som ofta används inom socialtjänst och rättsväsende. Utifrån riskbedömningsinstrumentet har representanterna i arbetsgruppen författat en egen intervjuguide för kommunens olika verksamheter. Med utgångspunkt i riskbedömningsinstrumentets olika identifierade riskområden, har kommunen fritt formulerat ett femtiotal frågor. Intervjuguiden är tänkt att användas för att utredande socialsekreterare ska få en bild av klientens liv och utsatthet för att sedan kunna föreslå lämpliga insatser när det kommer till skydd och riskhantering.

Frågorna vi valt att titta närmare på

Kommunens tanke med intervjumanualen är att den ska underlätta för socialarbetare i olika funktioner att kunna bedöma om en våldssituation handlar om heder eller om det snarare handlar om våld i nära relationer i

allmänhet utan inslag av de försvårande omständigheter som det hedersrelaterade våldet per definition handlar om: att våldet är sanktionerat och accepterat av den våldsutsattas närmaste omgivning.

Motiveringen till granskningen av manualen har flera olika skäl. För det första anser samhället att våld i hederskontext är allvarigare än annat våld på grund av hederskontexten som definieras genom att våldet är legitimerat i en större grupp som är släkten och/eller familjen. Det innebär till exempel att den våldsutsatta inte kan få hjälp av sina närmaste utan de ses i stället som potentiella våldsutövare. För det andra är det vanligaste scenariot när socialtjänsten placerar barn och unga utanför hemmet på grund av hedersrelaterat våld att den unge bryter insatsen och går hem igen i förtid. För det tredje kräver arbetet med hedersrelaterat våld erfarenhet och skicklighet hos dem som arbetar med frågan. För det fjärde är det svårt för socialtjänsten att behålla erfaren personal i stället för att satsa på att socialtjänsten bygger upp socialarbetarnas kompetens förlitar socialtjänsten sig på manualer. Att oerfaren och ny personal får stöd av manualer när de handlägger svåra ärenden är alltså vanligt förekommande. Men är det bra? På den frågan finns många olika infallsvinklar och synpunkter.

Forskare inom socialt arbete hörs ofta varna för att socialarbetare kan komma att arbeta på ett förtryckande sätt och uppmuntrar dem att skapa former för så jämlik kommunikation som möjligt. Konsten att prata med människor på ett etiskt hållbart sätt är alltså central för socialt arbete. Den riktigt stora utmaningen är att skapa tillit och förtroende mellan socialarbetare och berörda klienter även när dessa till en början står långt från varandra. Vägen till detta är samförstånd, enligt den svenska socialtjänstlagen. Det innebär att socialarbetare och de berörda kommer överens om vad problemet är och vad man kan göra åt det, men det är inte alltid man kan komma överens. Om den som är våldsutsatt är under 18 år kan tvångslagen, Lagen om vård av unga (LVU), tas i bruk. Att tvångslagar finns är bra när någon är i akut fara och måste skyddas omedelbart och/eller på sikt, men det är naturligtvis viktigt att LVU används rätt och med urskiljning. Det ställer stora krav på socialarbetares kommunikativa kompetens och deras möjlighet att utveckla och använda denna. Det är i ljuset av detta som vi nu ska titta på riskbedömningsinstrumentet.

Vår fråga är om instrumentet bidrar till att skapa tillit och förtroende som så småningom kan leda fram till en gemensam förståelse av problemet.

Eftersom instrumentet är omfattande har vi valt att titta på två teman som är särskilt intressanta. Båda handlar om avstånd mellan socialarbetare

och klient och hur avstånd som hindrar tillit och förtroende skapas i kommunikationen.

Att vara svensk

Det första temat vi undersöker handlar om svenskhet. Många frågor i intervjuguiden innehöll ordet svensk, som här:

Vad är dina tankar om Sverige och svensk kultur, i jämförelse med din egen religion/kultur/tradition? Oroar sig någon i din familj för att barnen ska tappa sin kultur? Bli "för svenska"?

Sättet som frågan är formulerad på indikerar att den tillfrågade inte är svensk och har en annan kultur och/eller tradition som kan tappas. Ordet "svensk" blir alltså en markör för något väsensskilt. I frågan finns en förväntan om att personer med utomeuropeiskt-IM ursprung ska assimileras och ta seden dit de kommer, samtidigt som frågan indikerar att ett sådant projekt skapar ett oundvikligt avstånd mellan personens bakgrund och den svenska kulturen. Denna uppdelning blir ett sätt att markera olikhet och den våldsutsattas lägre status i samhället på grund av tillhörigheten i en avvikande grupp. Frågan framställer svenskhet och den förväntade andra kulturen som oförenliga: Du tillhör antingen det ena eller det andra och blir du svensk tappar du *din* kultur.

Vi och de

I intervjuguiden ser vi återkommande uttryck som skapar ett vi och dem, till exempel orden landsman eller landsmän. Även om kollektivet är kärnan i hedersetiken är det en generalisering att hävda att alla människor med bakgrund i ett givet land, till exempel Syrien, är ett potentiellt hot mot en klient bara för att denna kommer från samma land. Vidare är det felaktigt att tro att våld från landsmän alltid kan likställas med hedersrelaterat våld och förtryck. För att våld ska kunna klassas som hedersrelaterat våld, krävs att det sker inom ett släkt- eller klanbaserat rättssystem. Ett sådant system inkluderar inte alla människor från ett specifikt land. Här ser vi kulturalisering, där formuleringar utgår från att allt våld begånget av människor med icke-svensk bakgrund är ett resultat av deras kultur eller nationalitet. Kulturalisering kan ses som en utvecklad form av rasism, som ersatt den biologiskt grundade rasismen. I stället för att skapa skillnader mellan människor baserat på ras, grundar sig kulturalisering i att skapa skillnader baserat på kultur.

Syftet med detta skillnadsskapande är att skapa moraliskt åtskilda människor, där vissa är bättre och andra sämre. I och med att rasism har fått nya uttryck och ord, kan det vara svårt att upptäcka den.

Kläder som kulturmarkör

I intervjuguiden ställs frågorna:

Finns det någon i din familj som vill bestämma hur de andra i familjen ska vara klädda? Får dina barn bestämma vad de ska ha på sig? Gäller det både söner och döttrar?

Att föräldrar bestämmer över sina barns kläder, i alla fall upp till en viss ålder, är inget märkligt, snarare förväntat. Underförstått kan vi anta att frågan handlar om en viss typ av klädsel, som heltäckande klädsel eller slöja som genom frågans formulering görs till ett uttryck för tvång och ofrihet. Att det är en genuskopplad fråga framgår även av den sista frågan om pojkar och flickor, som sannolikt syftar till att fånga upp hur just flickor kontrolleras genom kläder, ett fenomen som vi sällan pratar om drabbar pojkar eller män. Slöjan har fått en laddad betydelse, något som är problematiskt då slöjan i sig inte visar hur förtryckt någon är. I sin tur leder det till att personer som bär slöja eller heltäckande klädsel stigmatiseras och görs till en del av stereotypen om den förtryckta invandrarflickan, något som leder till diskriminerande bemötande från myndigheter, såsom socialtjänst. Uti från detta synsätt riskerar bemötandet att allvarligt stigmatisera dem som söker stöd inom socialtjänstens verksamhet. Vi vet också att i hedersvåldets kollektiva levnadsform drabbas pojkar såväl som flickor av förtryck, något som riskerar att försvinna om vi baserar graden av förtryck på attribut som kläder.

Kulturbegreppet i intervjuguiden

Ordet kultur är laddat, vilket framkommer i flera frågor i intervjuguiden. Ofta framställs utomnordisk kultur som något primitivt, väsensskilt från svensk kultur. Hedersrelaterat våld och förtryck förklaras ofta som del av en oföränderlig och statisk kultur och i riskbedömningsinstrumentet tas bristfällig kulturell integration upp som en riskfaktor. Genom denna formulering görs våld till en kulturell företeelse, något som hade minskat om personen varit kulturellt integrerad i svensk kultur. Detta i sig indikerar att våld inte är en svensk företeelse. Att se på kultur som ett statiskt fenomen, skapar en syn på människor som oföränderliga. Forskning visar dock att människor kan förändras om det finns förutsättningar för förändring.

I intervjuguiden ställs en fråga om huruvida det finns kulturella hinder för att den våldsutsatta personen ska kunna söka hjälp från myndigheter. Vi menar att detta antyder att den potentiella svårigheten att söka hjälp förskjuts till att handla om klientens kultur, snarare än att se det som samhällets misslyckande att erbjuda hjälpinstanter dit alla känner sig välkomna. Är problemet att personen har en annan kultur eller att personen är våldsutsatt?

Hedersbegreppet i intervjuguiden

Då frågorna i intervjuguiden grundar sig i ett riskbedömningsinstrument, är det intressant att se hur heder definieras i detta. I det ursprungliga riskbedömningsinstrumentet används heder som en beskrivning av motivet till våld och förtryck, alltså negativt. Kan detta skapa hinder för fruktbara samtal med klienter som ser heder som något positivt? Kanske tänker klienten snarare att ordet heder handlar om att vara en god och tillförlitlig medmänniska, och att det därför är eftersträvansvärt att vara hedersam? Eller att det är viktigt att ta hand om sina gamla och sjuka? I privilegiet att definiera problemet, finns alltså risk att skapa missförstånd.

I intervjuguiden finns flera frågor som är förknippade med eventuella repressalier som den utsatte riskerar om denne gör motstånd mot det förtryck den lever under. Och även om hederskultur kommer med ett rättssystem där individen straffas om denne bryter mot hederns normer, vittnar intervjuguidens frågeformuleringar om föreställningar om att de andra *är* sin kultur. Sådana föreställningar kan komma att påverka socialarbetarens bedömning av insatser: Om familjen *är* sin kultur kan de inte förändras. Om förändring är omöjlig, ses insatser som syftar till att förbättra relationen mellan den utsatte och dennes familj, till exempel familjebehandling, som lönlösa. Alltså finns risken att den utsatte måste välja mellan sin familj och ett liv i frihet för hen kan omöjligen få både och. Hjälp som erbjuds från myndigheter riskerar därför vara villkorad med ett livslångt uppbrott från familjen. Detta får ofta såväl vuxna som barn att ta tillbaka sin berättelse för att de ska få återgå till sitt liv som de känner det.

Vilka konsekvenser får detta för klienter?

Språk är makt, alltså är det viktigt att myndigheters språkbruk i demokratiska samhällen möjliggör för jämlika och jämställda möten med klienter. Därför är det problematiskt att de formulerade frågorna i intervjuguiden innehåller en hel del problematiska föreställningar om människor som

baseras på kultur. I intervjuguiden finns en förväntan om vem klienten är baserad på den grupp klienten antas tillhöra. Klienten och dennes grupp är annorlunda, då de inte tolkas som "svenskar". En sådan framställning leder till en stigmatisering av individen såväl som gruppen i stort.

I det granskade materialet framställs, som sagt, en stereotyp bild av personer som både utövar och/eller utsätts för hedersrelaterat våld. Dessa stereotyper är redan väletablerade i samhället i stort och de personer som ses som en del av dessa stereotyper är väl medvetna om samhällets syn på dessa. Detta medför också att många som lever i en hederskontext avstår från att söka hjälp, på grund av risken att utsättas för ett etiskt ohållbart och fördomsfullt bemötande och i slutändan felaktiga bedömningar som leder till misslyckade insatser. Även personer som inte befinner sig i en hederskontext, men som har en etnisk bakgrund som kopplas till stereotypen, riskerar att få felaktig hjälp genom att våldet antas vara hedersrelaterat och baserat på kultur, enbart genom personens utseende, namn eller andra attribut.

Här har socialtjänsten och hela myndighetssverige ett stort arbete som består av att granska om förutfattade meningar är inbyggda i de instrument som används och i de insatser som erbjuds idag. Samtidigt behöver samhället motarbeta den etablerade stereotypa bilden av det hedersrelaterade förtrycket som och som i sig dels utgör en del av förtrycket, dels bidrar till att hålla kvar utsatta i förtryck inom familjen eller i äktenskapet. I och med detta kan vi också fundera på hur riskbedömningsinstrument i stort riskerar att förminska våra perspektiv. Genom att vi låser oss till att vissa saker ska undersökas finns också en risk att andra saker faller bort. Dock så ska det tydliggöras att författarna till det ursprungliga riskbedömningsinstrumentet också poängterar vikten av utförarens egen kompetens kring problematiken ligger till grund för de bedömningar som görs. I och med detta läggs ett ansvar på den enskilda utredaren att använda riskbedömningsinstrument som just en hjälp och inte som en mur att hålla sig inom.

Framförandet av kritiken till ledningen

Efter genomförandet av analysen var vi i kontakt med den samordnare inom verksamheten som ansvarar för våldsarbetet på den berörda socialförvaltningen. Vi beskrev i korta drag våra synpunkter på materialet och varför vi ansåg att det var av största vikt att de såg över sitt tillvägagångssätt i bemötandet av klienter som förväntades vara utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Våra synpunkter mottogs väl och vi bjöds in att föreläsa för de

representanter i arbetsgruppen som utformat det material vi granskat. Även en av de berörda enhetscheferna deltog i föredraget.

Under föredraget presenterade vi utifrån vilket perspektiv och genom vilka teorier vi valt att titta på materialet och beskrev begrepp såsom kulturalisering och välvillig rasism som vi upplever vara väldigt centrala i materialet i stort. Genom att visa exempel, liknande dem i texten ovan, pekade vi på hur det går att utläsa förgivettaganden i frågorna. Antaganden som skapar en distans mellan myndighet och klient och hindrar ett öppet och undersökande samtal om klientens faktiska våldsutsatthet och livssituation.

Mottagandet vid presentationen var positivt. Genom exemplen kunde vi vända och vrida på frågeställningarna så att deltagarna fick upp ögonen för vad som kunde läsas mellan raderna i dem. De reflekterade kring hur det känns när någon antar något om ens personlighet eller familj, baserat på fördomar. De flesta uttryckte att det var nyttigt att fundera på.

Föredraget ledde omgående till en konkret åtgärd: arbetsgruppen beslutade att ta bort intervjuguiden. Samtidigt pratade deltagande på mötet om att frågornas formuleringar vittnar om att de fördomar de speglar faktiskt finns hos arbetsgruppen. I och med detta synliggjordes att det finns ett behov av ett mer djuplodande värdegrundsarbete. Samordnaren för arbetet med hedersrelaterat våld bestämde således att förvaltningen skulle påbörja det arbetet genom att anordna en utbildningsdag med forskare där alla som arbetar med barn och unga på den aktuella förvaltningen bjöds in. Att det inte är tillräckligt att stanna där är uppenbart, det kvarstår att se hur arbetet kommer att föras framåt.

Ytterligare ett hinder som vi nämnt, och som är aktuellt för socialtjänsten nationellt, kanske för hela myndighetssverige, är svårigheten att se hur myndigheterna själva kan bli en del av förtrycket. Uppfattningen att vissa kulturer är bärare av oföränderliga våldsnormer kan vara så problematisk att själva utförandet leder till en våldsam myndighetskultur.

Som beskrivet ovan finns ett inom forskning känt motstånd hos personer med utomeuropeiskt ursprung att söka hjälp hos socialtjänsten, utifrån risken att bli bemött på ett diskriminerande och nedsättande sätt baserat på stereotyper. Så när värdegrunden och det interna arbetet med att bemöta målgruppen väl är lagt kommer vi till nästa utmaning: att få personer som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck att våga vända sig till socialtjänsten.

Att tänka på

- *Vilka föreställningar bär du på om andra kulturer?* Att ha självinsikt kommer hjälpa dig skapa förutsättningar för ett öppet och intresserat bemötande av din klient.
- *Vilka faktorer försvårar utsattheten och vilka insatser kan erbjudas för att motverka den?* Genom intersektionella glasögon kan vi undersöka utsatthet utifrån flera faktorer såsom kön, klass, etnicitet, funktion och ålder – och därigenom anpassa stöd och insatser efter behov.
- *Hedersrelaterat våld eller inte?* Allt våld som sker i en hederskontext behöver inte vara hedersrelaterat. Det kan dels handla om visst partnervåld och olika former för sexuellt våld som inte är sanktionerat av kollektivet, dels våld som sker utanför familj och relationer. Så gå in i mötet med din nya klient med ett öppet sinne.
- *Hur kan du arbeta med den våldsutsatta på ett hållbart sätt, både akut och långsiktigt?* Många av dem som söker samhällets stöd på grund av hedersrelaterat våld berättar att de ställs inför kravet att bryta kontakten med sin familj och att detta hindrar dem från att ta emot hjälp av samhällets hjälpinstanser. Ibland är det ändå nödvändigt att som socialarbetare rekommendera en sådan insats för att kunna skydda den utsatte från fortsatt våld. När skydd är nödvändigt är det viktigt att vi håller möjligheten öppen gällande kontakt med familjemedlemmar i framtiden, *om* och *när* det är säkert eftersom intervjuer med utsatta visar att detta ökar sannolikheten för att lättare kunna ta emot stöd.
- *Hur kan du motverka hedersrelaterat våld och förtryck?* Segregation och olika former för utanförskap är den starkaste riskfaktorn för hedersrelaterat våld och förtryck. Hur kan vi på vår arbetsplats och i vår funktion möjliggöra delaktighet och inkludering, på riktigt?

Att läsa om etiskt och socialt hållbara samtal med våldsutsatta

Baianstovu, R. (2017). *Heder: hedersrelaterat våld, förtryck och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.

Carbin, M. (2010). *Mellan tystnad och tal: flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholm: Stockholm universitet.

Bruhn, A. & Källström Å. (2018). *Relationer i socialt arbete i gränslandet mellan person och profession*. Stockholm: Liber.

Hanna Cinthio

Jag har arbetat med hedersproblematik i drygt två decennier, både i Sverige och internationellt. Under denna tid har jag i min yrkespraktik och i min forskning undersökt kollektivt motiverat familjevåld och kyskhetsnormer. Jag deltog även som forskare i den omfattande kartläggning av hedersvåld som genomfördes i storstäderna 2017–2018. Idag är jag verksam inom enheten Normer och värden vid Malmö stads Centrum för Pedagogisk Inspiration, där jag arbetar med att stärka olika skolformers arbete mot hedersrelaterad problematik.

Tvingande kontroll i förskolans värld

Introduktion

I april 2022 publicerade Skolverket ett stödmaterial om hur förskolan kan arbeta för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Materialet innehåller exempel på hur detta kan uttryckas kring yngre barn. Här finns också rekommendationer för hur personal kan agera när de misstänker att barn far illa. Stödmaterialen till förskolan föregicks av en intensiv medial och politisk debatt om hedersnormer i förskolan utifrån en uppmärksammas inventering i Malmö stad. Denna inventering är utgångspunkten för den här artikeln.

Syftet var att undersöka vilka insatser som behöver riktas gentemot just förskolornas verksamhet. Medarbetare från arton arbetslag inom tretton olika förskolor deltog i inventeringen, och flera yrkeskategorier var representerade. Förskolorna ligger i olika delar av staden och representerar en socioekonomisk spridning. Två ledningsgrupper med utbildningschef, rektorer och team-ledare, samt en grupp med fem specialpedagoger deltog också. Syftet med samtalen var inte att skapa konsensus kring definitionen av begreppet hedersrelaterad problematik eller att söka gemensamma svar, utan att lyfta tankar och upplevelser relativt förutsättningslöst.

Personalen fick först se en kort film som, med utgångspunkt i regeringens definition i Skr.2007/08:39, gick igenom vad hedersrelaterad problematik är för något. Därefter fick de, med hjälp av särskilda processstödare som själva arbetar inom förskolan, reflektera och diskutera utifrån två huvudfrågor:

- Vad möter vi i vårt dagliga arbete med koppling till hedersnormer?

- Hur skulle vi vilja jobba med detta, och vad behöver vi då för stöd?

Deltagarna fick skriva ner sina reflektioner utifrån bestämda rubriker. Detta skriftliga material har sedan sammanställts och genomgått en intern kritisk analys som utmynnat i en plan för fördjupnings- och fortbildningsinsatser. Det har också genererat omfattande dialoger inom förvaltningen vilka tillfört ytterligare perspektiv att inkludera i insatserna.

Vid datainsamlingstillfället fanns ingen möjlighet till följdfrågor, förtydliganden, ifrågasättanden eller fördjupningar. De reflektioner som samlats in är deltagarnas egna beskrivningar av sina erfarenheter och upplevelser. Berättelserna återger således deras uppfattningar om situationer i förskolans vardag. Det innebär att barnens verklighet har filtrerats genom ett vuxet professionsperspektiv. Dessa subjektiva förståelser och upplevelser hos personalen påverkar självklart hur de agerar i vardagen.

Det finns även anledning att påpeka att deltagarna i inventeringen tar upp många olika patriarkala, tvingande och begränsande normer och handlingar när de reflekterar utifrån begreppet ”heder”. Att personalen gjort dessa associationer innebär inte att fenomenen med säkerhet går att koppla till hederstänkande. I texten används därför *patriarkala normer*, *auktoritära ideal*, *könsstereotyper* och *tvingande kontroll* med undantag för när det tveklöst är hederskontext och hedersnormer som avses.”

Normer och tabun

Deltagarna berättar att det är vanligt att barn uttrycker starka könsrollsmönster och ideal på olika vis, i klädsel, lekar och tal, att barnen uttrycker att pojkar inte ska dansa eller pärla – det är flicksaker. Pojkar får inte laga mat, ha nagellack eller klä ut sig i klänning ens under lek på förskolan. Inte heller bör de visa känslor eller gråta.

Enligt deltagarna märks sådana ideal också i kontakten med vårdnadshavare. Det kan vara när någon vill styra över rollekar och leksaker utifrån barnens könstillhörighet eller inte vill att deras barn leker med barn av motsatt kön av rädsla för att de då kan ”bli homosexuella”. Att pojkar visar sårbarhet eller uttrycker känslor som ledsenhet accepteras inte heller av vissa vårdnadshavare. Däremot uppmuntras pojkarna till att vara busiga och våldsamma.

Flickorna ska i stället vara lugna och snälla. Vissa får inte spela fotboll, delta i gymnastik, klättra i träd, leka i buskarna eller smutsa ner sig. De säger: ”jag får inte, men min bror får”. Deltagarna anser att sådana starka köns- och familjeideal även syns i barnens heteronormativa rollekar som

speglar grundmurade föreställningar om hur en familj kan och får se ut, samt hur mammor och pappor är och vad de har för förmågor.

Många av de begränsningar deltagarna beskriver handlar om kropp och kläder och tabu kring nakenhet även bland yngre barn. ”För 20 år sedan var det självklart att leka naken i vattenspridaren”, skriver någon, ”men nu verkar det vara lika självklart att behålla underkläderna på.” Särskilt flickor är noga med att inte visa sin kropp när de byter om, och en del gör det på toaletten. Vissa vill ha vakt utanför och vill inte duscha alls efter gympa. Deltagarna tolkar detta som att de inte får visa sig nakna för andra. Vidare berättar de anställda om barn som själva säger att flickor inte kan ha kortärmade tröjor och att föreställningar om klädsel även gäller personalen: ”Varför visar du dina fötter på sommaren? Du får inte visa dina fötter. Min mamma gör inte så. Varför visar du dina armar? Det får man inte”.

Ett annat återkommande tema är könsseparation. Deltagarna berättar om vårdnadshavare som inte vill att flickor och pojkar leker med varandra, eller sitter bredvid varandra, håller handen eller är nära varandra under vilan. Här handlar det alltså inte bara om föreställningar kring att barn är olika beroende på könstillhörighet, utan om ideal som säger att de bör hållas isär helt och hållet – något som är oförenligt med förskolans värdegrund och läroplan.

Mellan frihetsideal och könsstereotyper

En bild tar form av vuxna som upprätthåller strikta könsnormer och direkt eller indirekt styr barnens och personalens handlingsutrymme på förskolan. Deltagarna beskriver en upplevelse av ojämställdhet i vissa familjer som visar sig på flera sätt. Det handlar om att pojkar och flickor behandlas olika, att kvinnor kontrolleras av sina män, och att personalen möter mammor i den dagliga kontakten men pappor endast vid föräldra- och informationsmöten. Det berättas också om storasyskon som får lämna och hämta yngre syskon på förskolan.

I inventeringen beskrivs föräldrar som visar tecken på traditionella och begränsande övertygelser om kropp och kön och som till exempel kan säga att flickor inte får ta av sig byxorna eller sova i endast blöja, eftersom deras bara ben inte får synas. Extra underkläder bör inte ligga framme i kapprummet: ”Det är inget man visar för andra!” En del vårdnadshavare tycker inte att män bör arbeta inom förskolan alls. Särskilt känsligt är det kring blöjbyte, duschning och toalettbesök. Det får manliga anställda att känna sig ifrågasatta och misstrodda i sin yrkesroll.

Deltagarna betonar att det kan vara svårt att hantera när barnen har egna behov och en egen vilja som ibland går emot vårdnadshavarnas önskemål, exempelvis när barnen är varma på sommaren och personalen inte får klä av dem. Om barnen bryter mot föräldrarnas förväntningar tycker deltagarna sig märka att barnen kan skuldbeläggas hemma, eftersom de ibland korrigerar sitt beteende och försöker undvika sådant som föräldrarna förbjudit efter att de fått veta saker som hänt på förskolan. Deltagarna beskriver också utmaningar i att kommunicera med föräldrar om sådant som de uppfattar att föräldrarna ser som skamligt, exempelvis barns utforskande av den egna kroppen och sexualiteten.

Deltagarna berättar om syskonpar där föräldrar uppmanat brodern att kontrollera och övervaka systemen och man pekar på pojkars särskilda ut-satthet i detta. En deltagare beskriver att man ”såg saker” kring ett kusinpar på förskolan: ”Vi hörde av föräldrarnas samtal att de redan hade en tanke om att de skulle gifta sig som vuxna”, beskriver en anställd. ”Vi såg tydliga roller och hur pojken tvingades hålla koll på flickan. Vi försökte organisera för att de skulle få vara på var sitt håll och i olika grupper. Det var inte helt lätt.”

Personalens egna normer och ansvar

Även anställda kan leva med patriarkala och auktoritära normer. Deltagarna berättar om kvinnlig personal som inte kunnat arbeta tillsammans med manliga kollegor för att deras makar har förbjudit dem och som fått byta jobb på grund av detta. De har heller inte kunnat jobba på sena eftermiddagstider, stanna kvar och stänga förskolan eller delta i aktiviteter utanför arbetstid på grund av tvingande kontroll i familjen.

Framför allt problematiseras situationer med personal inom förskolan som inte står upp för de värden som ska genomsyra verksamheten. Här beskrivs att anställda haft synpunkter på kollegors klädsel eller livsval eller uttryckt att kvinnor ska vara på ett visst sätt och män på ett annat. Vidare berättas om anställda som bemött pojkar och flickor olika utifrån könsstereotypa värderingar och nekat att läsa böcker som *Snippan och Snoppen*.

En del vårdnadshavare, menar deltagarna, förväntar sig att personal med samma etniska och/eller religiösa bakgrund som de själva ska hjälpa till att upprätthålla vissa normer i förskolan. En allmän uppfattning är att personalen ibland ”ger efter” för sådana krav vilket leder till en olämplig anpassning till dessa vuxnas ideal och behov. I sådana lägen är det en svår uppgift att skapa medvetenhet om de egna normerna och förskolans uppdrag.

Betydelsen av språk och etnicitet för relationerna till barn och vårdnadshavare tas upp som en komplex fråga. ”Man skapar bättre relationer med barn med samma etniska bakgrund”, skriver någon, och klurar på om detta är språkrelaterat. Andra exempel beskriver barn och vårdnadshavare som talar på samma språk ”på ett vis som inte överensstämmer med vårt uppdrag och om olämpliga saker”.

Här görs reflektioner kring att läroplanen å ena sidan är tydlig med att förskolan ska stödja barnen i deras olika modersmål och kulturella identiteter, och att pedagoger med samma modersmål som barnen ska betraktas som viktiga resurser, men att det å andra sidan finns en risk för att det bildas ”språkgrupper” och att den hedersrelaterade problematiken kan förstärkas men också förbli dold inom sådana grupper.

Att möta barn och vårdnadshavare på ett respektfullt sätt

Sammantaget uppger deltagarna att det är svårt att stå upp för ett barnperspektiv och förskolans värderingar och ändå vara inkluderande och respektfull gentemot olika uppfattningar om barns bästa, samtidigt som man ska hjälpa barnen att skapa en stark egen identitet. Förskolans uppdrag uppfattas som ”dubbeltydigt och svårt att förhålla sig till”.

Deltagarna beskriver att de försöker att ”utmana barnen i att vara barn” i sitt dagliga arbete, visa känslor, lyfta allas lika värde, ha ett tydligt genusperspektiv i bemötandet, kommunicera öppet och respektera barnen och deras val. Man frågar barnen om vad de vill leka med och hjälper dem att vara nyfikna. ”Vi jobbar med att alla kan och får!”, skriver någon. Man vill bli bättre på att lyssna och ”lära sig se barnen bakom ett eventuellt förtryck”, skapa ingångar kring svåra frågor och få barnen att våga berätta ifall det är något problem hemma. Målet är att fortsätta att arbeta normkritiskt, och förmedla ”goda värderingar” så att barnen senare ska våga göra motstånd och ta avstånd från könsstereotyper och auktoritära ideal.

Metoder som föreslås för att uppnå detta är att undervisa om *Barnkonventionen* och allas lika värde, gärna utifrån ett gemensamt material som alla förskolor kan använda, och att använda ett brett utbud av film, teater, bildstöd, medveten tematisk litteratur, skapande och lek för att få i gång diskussioner.

Som någon påpekar har vårdnadshavare med sig ”sina egna saker i ryggsäcken”, vilket kan krocka med hur man arbetar på förskolan. Många förslag handlar om hur man på ett enhetligt och tydligt sätt kan introducera

vårdnadshavare till förskolan vid inskolning, förmedla det som står i lagar, styrdokument och värdegrund på ett professionellt sätt och hantera eventuella skiljaktigheter i synen på barns rättigheter och innehållet i förskolans verksamhet och aktiviteter. Vissa tycker även att förskolan borde bjuda in till samtalsserier/diskussionscirklar och fortbildningar för vårdnadshavare om förskolan, samhället, föräldraskap och barns fri- och rättigheter.

Dilemman och balansakter

Deltagarna uttrycker ett stort engagemang i barnen här och nu, men också oro över hur framtiden ska bli för en del av dem. Det konstateras att förskolan har ett stort ansvar för att forma morgondagens demokratiska samhälle, och att hedersnormer inte är förenliga med förskolans uppdrag och läroplan som man måste ”stå tryggt förankrade” i. Det är tydligt att de flesta svaren tar sin utgångspunkt i en övertygelse om barns fri- och rättigheter utifrån de värderingar som enligt läroplanen ska präglade förskolans verksamhet och man tycks se det som ett angeläget uppdrag att skapa en motvikt till tvingande kontroll och begränsande normer. Man är överens om att förskolan ska vara en plats där barnen får utvecklas och vidga sina horisonter. ”Jag tänker direkt hur viktig förskolan är”, skriver en anställd. ”Att vi är en fristad för många barn oavsett vad som sker hemma. Här ska barnen få vara som de vill.” Samtidigt frågar de anställda sig hur det blir när kontrasten mellan hemmet och förskolan blir alltför skarp. Vilka nya svårigheter skapar vi för barnen genom våra goda intentioner?

I svaren beskrivs hur barnen tränas i delaktighet, utforskande och rättighetstänkande på förskolan, men möter en ”rak motsats” därhemma. När de börjar förskolan, beskriver någon, tycks en del barn bli förvånade över att till exempel pojkar kan leka med dockor. Somliga ser förskolan som en ”fri arena” där de tillåts leka som de vill för första gången medan andra håller fast vid sitt beteende utifrån föräldrarnas övertygelse om att pojkar och flickor skall leka på olika vis och med olika saker. Vissa barn skulle vilja göra saker som, utifrån föräldrarnas synsätt, inte är acceptabla: de drömmer om att till exempel ”gå på simskola eller dansskola. Men gör det inte. Men hoppas...”. Deltagarna undrar hur det blir för barnen med denna dubbelhet; hur det känns för dem ”när man får en sak på förskolan men det är inte okej hemma”.

I svaren återfinns ord som begränsningar, kontroll och makt. Deltagarna identifierar normer som hindrar barnens lek och rörelsefrihet, deras utveckling och deras relationer. Dock varierar formuleringarna - vissa talar om barn som ”inte vill” medan andra beskriver att barnen ”inte får”. Man

nämner att många barn tidigt fostras in i dessa begränsningar och själva ”drar sig undan” så att deras utsatthet knappt märks i verksamheten, och man pekar även på risken med att barnen förväntas bli normbrytare och att allt ansvar läggs på dem för att balansera mellan olika ideal och förväntningar. Hur ska egentligen principen om barnets bästa tolkas och appliceras?

Det är oklart hur personalen i praktiken hanterar barn som inte tillåts göra saker som ingår i förskolans vardagliga verksamhet. Vad händer om man, med utgångspunkt i läroplanen och värdegrunden, insisterar på att alla barn ska delta på lika villkor? Hur blir det för de barn som riskerar att hamna i kläm ifall det uppdagas att de gjort saker som förbjudits hemifrån? Och vad händer om man snarare prioriterar relationen till vårdnadshavarna och undviker att utmana dem i deras positioner? Hur blir det för barnen som fräntas möjligheten att bygga kunskaper och erfarenheter som de har rätt till?

Flera deltagare tar upp svårigheten i att hantera utmanande situationer, till exempel när man blir ifrågasatt i sitt sätt att jobba. Någon uttrycker att vårdnadshavare som protesterar mot hur verksamheten bedrivs nog egentligen begriper vad som gäller, men att de ”vill hitta kryphål”, och att detta är utmanande för personalen som ”vill vara tillmötesgående men känner sig osäkra på hur de ska tackla situationen.”

Osäkerhet kring begränsningarnas orsaker

Ibland är det svårt att veta orsaken till de fenomen man möter, tycker vissa av de medverkande i inventeringen. Bottnar påståendet ”Jag vill inte leka med pojkar!” i allmänt förekommande stereotypa könsnormer, religion eller hederskultur? Är det en personlighetsfråga? Kan det vara så enkelt att barnet i fråga har gemensamma intressen med andra barn av samma kön? Någon skriver: ”Jag tycker det är svårt många gånger att förstå om det är heder, omsorg eller kontroll det handlar om när jag tänker på vårdnadshavare”. En reflektion som återkommer är dock att det känns som att barn ”med invandrarbakgrund” i större utsträckning leker könsstereotypa lekar. Föräldrars utbildningsnivå spelar också roll, tror man, och framför att det verkar råda striktare normer i lågutbildade familjer.

I samtalen med specialpedagoger och ledningsgrupper betonas strukturella faktorer som segregation och socioekonomisk utsatthet. Stor oro framkommer över situationen hos de barn som inte går i förskolan alls, eller går på privata förskolor och därifrån direkt till privata friskolor; de som aldrig

kommer in i de kommunala strukturerna och får veta vad de har rätt till, utan i valfrihetens namn växer upp i parallellsamhällen.

Att Malmö är en segregerad stad lyser också genom i något svar där det sägs att man möter ”ganska lite eller ingenting av det här ” i verksamheten. Detta förklaras med att man arbetar i ett område som ligger ”lite skyddat” och inte präglas av någon större mångkulturalitet. Däremot beskrivs andra former av kontroll och förväntningar på barnen: ”Det kan vara press på barnen. Att de ska ha på sig rätt kläder, att de ska prestera; ’bli något’”. Samtidigt påpekar någon att den koppling som ofta görs mellan hedersproblematik och invandrarbakgrund inte alltid stämmer: ”Det finns våld i hemmet överallt oberoende av var du kommer ifrån eller vilken kultur du befinner dig i”.

Förhållningssätt och paradoxer

Deltagarna ger en rad olika förslag på saker som skulle kunna underlätta deras arbete. Ett av dessa handlar om att stärka personalens kunskap om förskolans styrdokument, gå tillbaka till grunderna och renodla vilka normer och värden som beskrivs där och som kan vägleda det dagliga arbetet. Ett annat förslag är konkret processtöd i hur man kan arbeta med frågorna systematisk och långsiktigt, på ett professionellt och respektfullt sätt. Man vill komma underfund med hur förskolans värderingar kan upprätthållas utan att familjerna kränks i sina övertygelser.

Lite förenklat kan man se en skala där ena änden karaktäriseras av en oro över att kränka eller ”trampa på” vårdnadshavare genom att ifrågasätta deras argument och uppfattningar, och där frågor om heder, könsnormer, kropp och sexualitet betecknas som mycket känsliga. Här blir det synligt att personalen anpassar sig efter föräldrars önskemål mer än efter barnens behov, inte i första hand av respekt för de vuxnas övertygelser utan snarare för att slippa konflikt. I andra änden av skalan finns de röster som framför allt efterlyser tydlighet kring samhällets lagar och normer och förskolans uppdrag med uttryck som ”nolltolerans”, som vill upprätta kontrakt mellan hemmet och förskolan och som vill se konsekvenser för de vårdnadshavare som inte accepterar premisserna. Mellan de två ytterligheterna betonar de flesta dock att man måste mötas på ett respektfullt sätt genom dialog. Man vill inte ”slå folk i huvudet med lagar och regler”, för det tror man inte skapar någon förändring.

Flera deltagare uttrycker även oro för att kränka barnen utifrån ett fördomsfullt bemötande baserat på deras ursprung: ”Vilka barn tänker vi på när vi talar om heder? Vilka screenas? Vilka tänker *jag* på?”

Att lära tillsammans

Flera deltagare framför stora behov av att jobba med personalens egna föreställningar, åsikter och fördomar. ”Vi måste våga lyfta upp det som är jobbigt”, skriver någon. Arbetet med normer och värderingar behöver få ta mer plats och fördjupas. Former för detta kan vara fokusgrupper, bokcirkel samt kontinuerliga diskussioner inom arbetslagen. Som stöd i lärandeprocesser önskas material som sätter i gång tankar kring möjliga situationer och utmaningar och hur de kan hanteras. Vikten av att uppmärksamma, koppla till och använda Barnkonventionen tas upp i flera svar: ”Den måste vara levande!” Även behovet av att uppdatera planer mot diskriminering och kränkande särbehandling nämns.

Generellt tar anställda och ledning upp ökad kunskap som ett av de största behoven. Vissa talar i termer av utbildning om ”kulturella skillnader” och ”främmande tänkesätt”, om olika religioner och länder, men framför allt lyfts behovet av grundkunskap om vad hedersproblematik är, hur den kan yttra sig i förskolan, hur man kan upptäcka den och vilka insatser samhället kan bistå med. Men kunskapen bör vara grundad i forskning, påpekar de, så att man får en förbättrad praktisk beredskap.

Bemötandefrågor och metodik för svåra samtal och situationer efterfrågas också. Hur ska man respektera både vårdnadshavare och barn när de ”vill olika”? Hur förhålla sig till läroplanen? Flera betonar vikten av att all personal omfattas och att hela arbetslag får möjlighet att arbeta tillsammans i processer.

Många är också nyfikna på hur andra förskolor jobbar med frågorna och man välkomnar utbyten, kunskapsdelning och gemensamma lösningar. Här uttrycker deltagare önskemål om en närmare dialog mellan för- och grundskola, exempelvis så att man kan signalera oro mellan varandra kring enskilda familjer.

Hur säkra demokrati och barnperspektiv framöver?

Utifrån inventeringen har jag tillsammans med Förskoleförvaltningen i Malmö skapat ett material bestående av filmer och diskussionsunderlag som riktar sig till samtliga anställda i förskolan. Dessutom görs särskilda insatser för ledningsgrupper och specialistfunktioner. Tanken är att åstadkomma en kunskapshöjning kring hedersproblematik och andra former för tvingande kontroll i olika kontexter, genom att personalen ges tid och möjlighet att samtala om de dilemman och paradoxer som förskolans vardag är gjord av.

Samtidigt väcks nya frågor om vad allt detta innebär för det enskilda barnet. Hur blir det när förskolan och hemmet, två platser som bägge ska vara trygga och självklara, ställs i konflikt med varandra? Hur tar förskolan hand om de motsättningar som kan skapas inuti barnen när personal och föräldrar har olika sanningsanspråk? Hur stöttar förskolan de barn som känner tvivel kring vem som egentligen har rätt och verkligen vill ens bästa? Det återstår att se hur förskolan ska hantera sitt komplexa demokratiska uppdrag och samtidigt behålla ett genuint barnperspektiv.

Att läsa om normer i förskolan

Riddersporre, B. & Erlandsson, M. (2022): *Att styra förskolan med värdegrund*. Lund: Studentlitteratur.

Johan Rosquist

*Jag är rättssociolog och lektor i kriminologi vid Linnéuniversitetet. Mina forskningsintressen berör bland annat hur svenska myndigheter hanterar frågor som berör migrations- och etnicitetsfrågor. Min doktorsavhandling *Moral i rätten. Utredningar av hedersrelaterat våld i Sverige 1997–2017* har tilldelats Sveriges sociologförbunds pris för bästa avhandling publicerad under 2020–2021. Just nu forskar jag om hur socialtjänsten utreder ärenden som antas innehålla hedersproblematik.*

Heder i rätten

För några dagar sedan tog jag fram Fadime Sahindals tal till riksdagen. Fadime är ett hushållsnamn i Sverige både bland dom av oss som forskar om heder och bland folk som bara hört talas om heder i nyheterna. Hon representerar också många flickor, pojkar, unga kvinnor och män som lever under det vardagsförtryck som vi kallar heder. I den här artikeln kommer jag kalla dem för hederns unga.

För många av hederns unga är familjehedern ett marginellt irriterande inslag i vardagen. Man behöver tänka på hur man klär sig eller fundera ordentligt över om det är lämpligt att berätta för föräldrarna att man pratat en stund med någon av det andra könet, eller om det är bäst att chansa på att de aldrig får reda på det. För andra är heder starkt begränsande. Flickor får inte vistas ute ensamma, bevakas kanske av ett småsyskon, deras mobiltelefon och dator kontrolleras. Flickor kanske inte behöver tänka på hur de klär sig därför att andra talar om för dem vad familjen accepterar. Pojkar har det generellt lite friare, men de måste kanske bevaka någon småsyster, eller vara med och hota eller misshandla en kille som kommit för nära en av systrarna. I allra värsta fall kan både pojkar och flickor mördas, och det kan vara en ung son som beordras eller bara upplever att han måste mörda sin syster eller systemens pojkvän.

Oavsett om familjehedern är ett irritationsmoment eller dödligt allvar, så är det en verklighet i många delar av världen. För den vars familj migrerat till Sverige kan den verkligheten vara synnerligen komplicerad. Du hamnar i en krock mellan två världar: hemlandets hederspraktik och de svenska jämställdhetsidealen. Fadimes tal handlar om den krocken, och om hur uruselt det svenska samhället varit – och fortfarande är – på att hantera frågan.

Fadime blev 26 år. Hon mördades av sin pappa för drygt tjugo år sedan, i januari 2002. Många gånger under åren har jag återkommit till hennes tal,

läst det och läst om det. Fadimes tal hade två huvudbudskap. Det första var att ”berätta om hur det kan vara att leva som utländsk tjej i Sverige, med dess lagar, seder och kultur”. Observera att hon hänvisar till svenska ”lagar, seder och kultur”, inte till den ”hederskultur” som hon kom att representera. Det här vänder på steken. Kan det vara så att det är den svenska kulturen det är fel på?

Ja, delvis kan det nog vara lämpligt att överväga möjligheten, för hennes andra huvudbudskap var att ”hade samhället tagit sitt ansvar och hjälpt mina föräldrar att bli mer delaktiga i det svenska samhället så hade detta kanske kunnat undvikas”. Det som hade kunnat undvikas var den upptrappning av hot, kontroll och våld Fadime fått utstå under lång tid, efter hand som hennes familj alltmer tappade förmågan att balansera tillvaron mellan två världar. I stället blev det värre.

Tre månader efter riksdagstalet mördades Fadime. Den här artikeln handlar om hennes två huvudbudskap: Hur står det till med svenska lagar om heder, och kan det svenska samhället genom lagstiftning ta sitt ansvar och hjälpa föräldrar som Fadimes?

Det tog över tjugo år innan heder infördes i lagtext

Begreppet hedersmord nämndes i svensk massmedia första gången i januari 1997, i kölvattnet av det så kallade Sara-mordet som ägde rum månaden dessförinnan. Därefter var det tyst under ganska många år, med undantag för ett antal artiklar i samband med mordet på Pela Atroshi 1999 och Fadime 2002. Men först runt 2005–06 börjar fenomenet hedersrelaterat våld nämnas i svenska riksdagsprotokoll.

Därefter följer ytterligare ett decennium av debatt innan en utredning tillsätts för att undersöka möjligheten att föra in motivet heder i brottsbalken. Detta mynnar så småningom ut i en så kallad straffskärpningsregel i Brottsbalkens 29 kap 2 § 10 pkt. som instiftades 1 juli 2020. Enligt straffskärpningsregeln ska det anses vara en försvårande omständighet ”om ett motiv för brottet varit att bevara eller återupprätta en persons eller familjs, släkts eller annan liknande grupps heder”. Det betyder att motivet heder kan vara tillämpligt först om domstolen konstaterat (1) att ett brott begåtts och (2) att det fanns en gärningsperson som bortom rimligt tvivel kan anses ha begått brottet.

Sedan 1 juni 2022 är hedersförtryck ett särskilt brott enligt 4 kap. 4e § Brottsbalken. Även i denna paragraf är motivet centralt. En åklagare måste alltså – något förenklat – bevisa för domstolen att en gärningsperson tänkte

på sin eller sin familjs heder under brottet, för att personen ska kunna dömas för just hedersförtryck. Det betyder i förlängningen att gärningspersonen – och offret – måste placeras i en kultur som bejakar heder. De måste alltså pekats ut som annorlunda, som att de tillhör en annan kultur än det svenska majoritetssamhället.

Hur kommer det sig då att det tog den svenska majoritetskulturen så lång tid att införa begreppet heder som ett brott? I slutet av 1990-talet och början av 2000-talet var det svenska samhället inte redo att föra ett gemensamt samtal om frågor som på en och samma gång berörde mäns våld mot kvinnor och migrantgruppers seder och bruk. Å ena sidan dominerades samtalet om patriarkalt våld av en ideologisk inställning att mäns våld mot kvinnor *skulle* ses som ett universellt problem utan geografiska eller geopolitiska hänsynstaganden. I ett sådant samtalsklimat fanns det inte utrymme för tanken att patriarkalt våld kan uppstå av olika orsaker i olika kontexter. Om andra – vanligtvis benämnda som kulturella – faktorer skulle bjudas in i samtalet så skulle män med vissa bakgrunder ursäktas sitt våldsamma beteende.

Å andra sidan pågick vid samma tid en intensiv debatt om strukturell diskriminering av olika invandrargrupper i Sverige. Bland annat påstods det att myndigheter och andra viktiga samhällsinstitutioner hade inbyggda praktiker som missgynnade utsatta invandrargrupper både ekonomiskt, politiskt och rättsligt. Påståendet befästes främst i en statlig utredning, som även gav hård kritik – nästintill en rasiststämpel – till debattörer som antydde att hedersrelaterat våld skulle kunna vara ett invandrarfenomen.

Med andra ord präglades den tidiga svenska debatten av en stark beröringsskräck inför blotta tanken på att heder skulle kunna vara något som syns tydligare i vissa kulturer än i andra. Jag nämnde de närmast rasiststämplade debattörerna, och vid denna tid förekom överhuvudtaget ingen svensk samhällsforskning alls som belyste någon skillnad mellan hedersrelaterat våld och andra former av mäns våld mot kvinnor. Vid mitten av 00-talet var debattklimatet – starkt avhjälpt av de tidigare nämnda politiskt tillsatta utredningarna – sådant att det vore vetenskapligt självmord att beskriva heder som en särskild typ av våld som skulle kunna förklaras med att människor har olika normer i olika delar av världen.

Paradoxalt nog har svenska domstolar i princip alltid beskrivit motivet till hedersmord som just en annorlunda form av motiv. Det beskrivs visserligen sällan i termer av kultur eller folkslag, men däremot i antaganden om att det finns ageranden och tankesätt som är typiskt svenska, och att de motiv till hedersrelaterat våld och förtryck som domstolarna identifierar

skiljer sig från detta typiskt svenska. Med andra ord anlägger svenska domstolar en måttstock av vad som kan anses normalt i Sverige, och gör därmed hederspraktik till något icke-svenskt.

Vad är hederspraktik?

Hederspraktik är ett sätt att organisera vardagen i samhällen med en svag och korrupt stat. I sådana samhällen är det svårt att lita på myndigheter, och en vanlig lösning är att i stället förlita sig till familjen och klanen som den främsta källan till trygghet. I hederspraktik är därför den utökade familjen – klanen – den viktigaste samhällsenheten. I förlängningen byggs ytterligare trygghet genom goda relationer med andra klaner. Därför är familjens goda namn och rykte centralt för att kunna känna sig trygg och få inflytande i ekonomi och politik. Klanorganisationen är den första av hederspraktikens fundament.

Relationen inom och mellan klaner bygger till mycket stor del på allianser. Det sedvanliga sättet att bygga allianser är genom att familjemedlemmar gifter in sig hos andra klaner, eller hos andra familjer inom den egna klanen. Eftersom dessa äktenskap ingår i ett komplicerat nät av ekonomi och politik förekommer ofta arrangerade äktenskap som avtalas mellan äldre familjemedlemmar. Det är också mycket viktigt att det inte får förekomma misstankar om att det kan finnas barn utanför de arrangerade äktenskapen, därför är frågan om kyskhet innan äktenskapet central, liksom trohet under äktenskapet. Kontrollen av kyskhet och trohet bygger till mycket stor del på rykten. För att undvika minsta misstanke om sexuella relationer eller ens djup vänskap utanför det som är arrangerat och planerat, organiseras hederspraktiserande samhällen på ett könssegregerat sätt. Man upprätthåller helt enkelt en vardag där risken för att män och kvinnor utanför den närmaste familjen ska kunna umgås. Samhällena bygger på att män och kvinnor har olika roller och olika yrken. Även klädseln är viktig utanför den mest privata sfären; ofta förväntas heltäckande klädsel med mindre variationer mellan platser. Men även klädseln ingår i att upprätta könssegregeringen, som är hederspraktikens andra fundament.

Två fundament för hederspraktik alltså: familjen och klanen är den viktigaste enheten, och könssegregeringen bidrar till att få familjen att se stark och lojal ut inför klanen. Men det viktigaste att ta med sig: Hederspraktik syftar inte till våld utan till att undvika det. Det allvarligaste missförståndet i den svenska debatten om heder är att detta är en uttalat våldsam praktik. Det är den inte i grunden. Klankontexten är komplicerad i ett samhälle som

det svenska som bygger på individens relation med myndigheter. Könsegregeringen är djupt orättvis, framför allt för kvinnor, och den rimmar inte alls överens med det mångåriga svenska jämställdhetsprojektet. De konflikter med heder som debatteras i Sverige handlar alltså om mötet mellan två värde- och rättssystem: Å ena sidan hederspraktiken, å andra sidan det svenska majoritetssamhället. Båda syftar till icke-våld, men deras syn på vad som utgör våld och ett rättvist samhälle är fullständigt olika.

Att hederspraktik beskrivs som icke-svenskt i domstolsprotokoll kan sägas uppstå i två skilda sammanhang. Det ena är att domstolarna själva lyfter resonemanget i domskälen. Vi kan säga att domstolen ”förklarar” brottet med att motivet uppstått i ett sammanhang som skiljer sig från hur ”vanliga svenska” familjer lever. Det andra, som också är ganska vanligt förekommande, är att antingen den åtalade eller närstående till denne på eget initiativ lyfter fram att brottet begåtts i en hederskontext. Då ”förklaras” våldet med att det svenska samhällets jämställda värderingar är olämpliga eller farliga för ungdomars uppväxt.

Dessa två sammanhang kan relateras till de vanligaste förklaringarna till att samtal om etnicitet innebär en problematik. I det första sammanhanget kategoriserar domstolen hederspraktik som ett beteende som frångår det som antas vara det normalt svenska. Inom etnicitetsforskningen brukar detta kallas andrafiering: de andra pekats ut som annorlunda. I det andra sammanhanget identifierar sig i stället den åtalade (eller dennes anhöriga) med ”sin” etniska grupp som delar kulturella värden och därtill hörande normer. Etnicitetsforskaren Fredrik Barth har påpekat att denna form av självgruppering kan kännas särskilt angelägen i situationer när gruppens värderingar ifrågasätts och står under lupp.

I studier av rättsfall som berör hedersrelaterat våld och förtryck går det alltså att se att det pågår en kamp i domstolen mellan olika gruppers syn på hur relationer inom familjen bör gå till. En annan etnicitetsforskare, Mehrdad Darvishpour, har visat att hederspraktiserande familjer som invandrat till Sverige upplever att familjerelationer utsätts för påfrestningar i mötet med det svenska samhället på flera plan som inte bara handlar om den nya svenska kulturen och språkförbistringar, utan även om klassfrågor som arbete, inkomst och utbildning. I de mordfall som jag huvudsakligen studerat har det gått tragiskt fel dels i familjernas möte med den svenska kulturen, dels i enskilda familjers interna förhållanden, och då vanligtvis över generationsgränserna mellan föräldrar och döttrar.

I de hedersmord jag studerat har de fall som lyfts fram mest i media handlat om att fäder inte klarat av att hantera familjekonflikterna utan i stället

tagit till förödande grovt våld. Men detta är bara ett av de sätt som heder kan övergå i våld och förtryck. Det finns många andra former av konflikter som är mer komplicerade och berör fler familjemedlemmar, ibland även personer utanför familjen.

Hur bemöter den svenska rätten hederspraktiken?

Den svenska rätten har ägnat de senaste tjugo åren åt att bygga upp en förståelse för hur hedersrelaterade brott ska förstås och behandlas. Bland annat har det tillkommit strängare lagar mot könsstympning, och tvångsäktenskap, och det har också blivit lättare att ogiltigförklara barnäktenskap även när dessa ägt rum innan familjen flyttat till Sverige. Som nämnts tidigare finns det också sedan 2020 en särskild straffskärpningsregel för brott som anses ha begåtts med familjens heder som motiv.

Om personer bryter mot de normer som följs av majoritetssamhället så är lagstiftning en möjlig – och ganska vanlig – metod för att rätta in personerna i ledet, och så har alltså nu skett. Men det tog alltså tjugo år för denna straffskärpningsregel att träda i kraft, trots att det hela tiden funnits en tydlig vilja att få hedersrelaterat våld och förtryck att upphöra, och trots att domstolarna alltså i princip hela tiden landat i slutsatsen att dessa brott är annorlunda mot andra brott. Varför tog det så lång tid?

Svaret på frågan ligger inte på domstolsnivå, där lagar tillämpas, utan på politisk nivå, där lagar stiftas. Som jag nämnde tidigare så gick debatten på politisk nivå tidigare inte i takt med det som observerades av domstolarna. På politisk nivå har det under lång tid funnits ett motstånd mot att genom lagstiftning befästa stigmatisering av vissa utpekade invandrargrupper. Samtidigt har det som sagt funnits ett politiskt motstånd mot att skilja mellan hedersrelaterat våld och andra former av våld mot kvinnor i nära relationer.

Efter hand har framför allt den svenska debatten om mäns våld mot kvinnor gradvis fått en lite annorlunda prägel. Debatten har under lång tid på många sätt ställt män och kvinnor mot varandra och därmed lagt grund till en splittrad syn på vad som orsakar våld mot kvinnor. Män har inte känt igen sig i bilden av att vara våldsverkare. Samtidigt har såväl politiska som akademiska röster – något förenklat – beskrivit våld som en manlig egenskap.

På senare tid har dock frågan om våldets upphörande – främst i samband med metoo-rörelsen – gradvis skiftat till att beskrivas som ett mer gemensamt projekt där män och kvinnor tillsammans förväntas sträva för ett

svenskt samhälle där jämställdhet är en central värdering. Något förenklat beskrivs våld numera som ett fenomen som alla – både män och kvinnor – förväntas kunna identifiera och skydda både sig själva och andra ifrån. Debatten har alltså på senare tid blivit moraliskt enande snarare än söndrande. Majoritetssamhället engagerar sig i ett gemensamt projekt som syftar till jämställdhet och icke-våld. Med detta skifte i debatten har det blivit politiskt möjligt att peka ut hederspraktikens könsegregerande grundsyn som ett hot mot jämställdheten. När hederspraktik kan pekas ut som att sakna en centralsvensk värdering blir det politiskt möjligt att lagstifta mot *praktiken*. På så sätt går det att lägga fokus på normbrytande gärningar snarare än på enskilda minoritetsgrupper. När praktiken – gärningen – hamnar i fokus är det politiskt mer legitimt och möjligt att lagstifta.

Kommer hårdare lagstiftning att få brotten att upphöra?

På kort sikt är svaret på den frågan nej. En av de främsta anledningarna är att när en ny brottstyp skrivs in i lagtexten – eller får en utökad innebörd, jämför till exempel med våldtäktslagstiftningen – så är en av de första följderna att förutsättningarna för att väcka åtal ökar. I praktiken kommer det väckas fler åtal, så på kort sikt kommer vi att se en ökning i antalet rättsfall som berör heder. Detta går också redan att se i domstolsstatistiken, där antalet fall som berör hedersproblematik ökat markant och fortsätter öka sedan 2013. Detta kan i sin tur relateras till den ökande uppmärksamhet som följt till exempel lagstiftningar mot tvångs- och barnäktenskap som stiftades 2014, straffskärpningsregeln 2020, och hedersförtrycklagstiftningen 2022.

När det talas om lagstiftning för eller emot ett socialt fenomen så ökar också uppmärksamheten kring fenomenet. Det vi ser är alltså inte huvudsakligen en ökning i den hedersrelaterade brottsligheten – den har funnits redan tidigare – utan mer sannolikt en logisk följd av att fenomenet uppmärksammas och problematiseras i större utsträckning av myndighetspersoner, till exempel åklagare, lärare och socialsekreterare.

Kommer brotten att upphöra på längre sikt?

Då är frågan om hedersrelaterad brottslighet kommer att upphöra på längre sikt till följd av lagstiftningen. Sannolikt inte helt och hållet, för det kommer fortfarande att finnas enskilda individer som ser heder som en så central del av sin vardag att de kommer att begå brott. I de fallen rör det sig huvudsakligen om två anledningar. Antingen känner individen inte till lagstiftningen därför att familjen är nyanländ till Sverige, eller så är hedern så viktig för

individens att denne struntar i lagstiftningen. Eller för att uttrycka det på ett annat sätt: För individen – och i förekommande fall större delen av enskilda familjen – kan hederspraktikens oskrivna lag vara viktigare än svensk rätt – oskriven eller lagstiftad. Det rör sig alltså om två parallella rättsprocesser där den ena antas behöva ges förtur över den andra. I sådana fall blir det en kamp mellan de två rättssystemen. Men det finns enligt min mening en mellanväg där den svenska rätten i slutändan får förtur. Den mellanvägen bygger på förbättrad kommunikation och integration.

Heder i rätten: två parallella rättsprocesser

När jag här talar om rättssystem så talar jag i huvudsak om det som brukar kallas för den levande rätten, dvs. det som verkligen händer i vardagslivet oberoende av vad det står i lagboken. I ett mer demokratiskt samhälle som det svenska går vanligtvis nedskrivna och levande rätt hand i hand med varandra. I andra länder med omfattande korruption går de ofta på tvärs mot varandra, till exempel genom en svart marknad som fungerar bättre på gatan än på den officiella penningmarknaden.

Länder som präglas av hederspraktik kännetecknas av en svag centralstat. Vardagssituationer och konflikter hanteras i stället på mer lokal nivå, och oftare genom förhandling och medling enligt s.k. sedvanerätt, vilken sällan är nerskriven. I hederspraktiserande länder villkoras parternas relativa styrka i förhandlingssituationer av dennes familjs sociala status – eller heder. Därför är det också viktigt med vem familjemedlemmarna gifter sig, vilket påkallar en stark kontroll av unga mäns och kvinnors umgänge. I praktiken utövas kontrollen genom tydlig könssegregering. Könssegregeringen utgör ett första skydd mot ryktesspridning. Den utgör på så sätt en oskriven reglering av vardagslivet som är fullkomligt självklar för de allra flesta av de ca. 4 miljarder personer som är uppväxta någonstans mellan nordvästra Afrika och nordvästra Indien, inklusive Afrikas horn.

Om någon skulle bryta mot detta första ”skydd” så uppstår behovet att rätta till situationen, vanligtvis med någon form av sanktion. Så länge könssegregeringen upprätthålls uppstår ingen oro eller behov av förhandling. På så sätt ingår könssegregeringen i ett mer eller mindre formellt rättssystem.

Den svenska samhällskulturen består också av en komplicerad ansamling av normer, ritualer och regelverk för att underlätta hantering av händelser i vardagen. Exempel på detta är att klä sig könsneutralt, eller att använda kölappsystem i matbutiken. Det innebär också att inte fundera över om ens läkare, lärare eller frisör är av samma kön som en själv, eller av det motsatta

könet. Det sistnämnda är en konsekvens bland många av över hundra år av aktiv jämställdhetssträvan.

Samtliga av exemplen ovan – förväntade klädesval, organisering av köer och ett könsneutralt förhållningssätt – är samtliga svenska kulturyttringar. Medlemmar av majoritetssamhället uppfattar det dock sällan som att Sverige har en specifik kultur. 'Vi' lever ju bara på ett sätt som fungerar. Den stora majoriteten av regler som svenskar följer i vardagen är inte nedskrivna lagar utan sociala normer som gör livet förutsägbart och lättare att leva i. Vi behöver inte de nedskrivna lagarna för vi "vet" redan hur vi bör bete oss. Om någon agerar mot normen, t.ex. genom att påstå att kvinnor inte kan vara präster eller att det är acceptabelt för föräldrar att slå sina barn, så kommer den personen att bestraffas – socialt eller rättsligt eller både ock – eftersom majoriteten av befolkningen inte håller med ett sådant påstående. På så sätt skiljer sig inte det svenska samhällets levande rätt från hederspraktiserande samhällens.

Kan lagstiftning om heder hjälpa föräldrar som Fadimes?

I många delar av världen är hederspraktik en självklar del av vardagen. För många människor som är relativt nyanlända till Sverige styr den så många detaljer av vardagslivet att den inte får överträdas. När denna "oskrivna lags" värderingar kommer i konflikt med det svenska majoritetssamhällets på många sätt annorlunda värderingar – och den svenska kulturens egna skrivna och oskrivna lagar – så sker två saker. I första hand kommunicerar majoritetssamhället genom sin inhemska lagtillämpning ut det som är kulturellt oacceptabelt. I andra hand – och som en följd av det första – stigmatiseras den utpekade minoritetsgruppen. Minoritetsgruppen svarar i sin tur på detta genom att ännu hårdare stå fast vid sin "lagstiftning". Detta tar sig uttryck genom uttalat motstånd, men kanske i större utsträckning genom en mer metodisk isolering från majoritetssamhället, så som Rúna Baianstovu beskriver i en annan artikel i denna tidskrift. På så sätt hamnar vi i en ond cirkel där ingen grupp litar på den andra, vilket är en dålig grund för ett välfungerande och välintegrerat samhälle.

Genom kriminalisering och andra lagstiftningar kommunicerar rätten ut att våld och förtryck i hederns namn är oacceptabelt. Men detta är bara en pusselbit i processen med att få hederspraktiserande familjer att acceptera och anta mer jämställda värderingar. Om denna pusselbit är den enda som utformas så har vi bara lagt en liten, symbolisk del av ett betydligt större och mer komplicerat pussel.

Det som verkligen kan göra skillnad är hur andra myndigheter väljer att kommunicera ut sina vägar till mindre hedersförtryck, utan att för den delen utpeka hederspraktik som uteslutande våldsamt. De som migrerat till Sverige, och framför allt de som tillhör äldre generationer, förstår sin enskilda världsbild genom hederspraktikens glasögon och kommer att förutse stora problem i förhållande till de relationer de är mer eller mindre förankrade vid. Det gäller att utveckla kommunikationsvägar för att tillsammans med motparten resonera fram i vilka sammanhang hederspraktiserande familjer kan se till att våldet *inte* uppstår. Den nuvarande svenska myndighetsförståelsen av heder saknar ett perspektiv som öppnar för möjligheten att hederspraktiserande pappor och mammor faktiskt *inte vill* förtrycka sina barn. Möjligheterna att minska hederproblematiken ligger i att samtala kring hur den viljan bäst kan komma till sin rätt.

Att läsa om heder i rätten

Sahindal, F. (2001). *Tal i Riksdagen*. www.svenskatal.se

SOU 2004. *Slag i luften En utredning om myndigheter, mansvåld och makt*. www.regering.se

JU 2004:04. *Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering*. www.regeringen.se

Hur refererar du till tidskriften i din forskning?

Särnstedt Gramnaes, E. (2022). ”Min familj är inte den typiska hedersfamiljen”. *CVS Texter om våld* 2(2), 8–16.

Knutagård, H. (2022). ”Jag är inte fel”. *CVS Texter om våld* 2(2), 17–27.

Baianstovu, R. (2022). Segregationen, hedersnormerna och våldet. *CVS Texter om våld* 2(2), 28–40.

Enelo, J-M. (2022). Hederns söner. *CVS Texter om våld* 2(2), 41–47.

Midnattssol, I. & Trolin, E. (2022). Att tala om heder med våldsutsatta på ett etiskt och socialt hållbart sätt. *CVS Texter om våld* (2(2), 48–56.

Cinthio, H. (2022). Tvingande kontroll i förskolans värld. *CVS Texter om våld* 2(2), 57–67.

Rosquist, J. (2022). Heder i rätten. *CVS Texter om våld* 2(2), 68–78.

Den populärvetenskapliga tidskriften **Texter om våld** riktar sig till professionella och ideellt verksamma inom vård, omsorg, utbildning och rättsväsende och andra professioner. Forskare berättar om nya rön och intressanta frågor på ett tillgängligt sätt.

* * *

Centrum för våldsstudier (CVS) är en tvärvetenskaplig forskningsmiljö vid Örebro universitet som samlar ett 30-tal forskare som fokuserar på olika former av våld i samhället.

Syftet med CVS är att bidra till ett samhälle fritt från våld. För att nå dit samlar vi expertis inom forskning från olika discipliner på ett ställe och arbetar tillsammans.

www.oru.se